

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA GAZZE'Yİ NASIL KAYBETTİK?

Dr. Cemal KEMAL*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra, Mısır'ı İngiltere'den geri almak, İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan Yolu (Kral Yolu)'nu kesmek ve müttefik olduğu Almanya üzerindeki İtilaf (Antlaşma) Devletleri'nin baskısını azaltmak amacıyla, Filistin-Sina-Süveyş Kanalı-Mısır istikametinde iki defa askeri hareket düzenlemiştir. 2-3 Şubat 1925 tarihleri arasında Birinci, 4-14 Ağustos 1916 tarihleri arasında İkinci Kanal Harekatı başarısızlıkla sonuçlanmış, müteakiben taarruza başlayan İngilizler, 4 Mart 1917'de Gazze sınırına gelmişlerdir. İngilizler, Gazze'yi ele geçirmek için, üç defa taarruz etmişlerdir.

Birinci Gazze Muharebesi'nde; Sina'da tertiplenen İngilizler, 26 Mart 1917'de saat dokuzda, Avustralya-Yeni Zelanda (ANZAK) Atlı Tümeni, İmparatorluk Atlı Tümeni, 52, 53, 54. Piyade Tümenleri ve İmparatorluk Hecünsuvar (Develi) Tugayı ile Filistin'de Gazze'ye taarruz etmişler, Osmanlı'nın Filistin Cephesi'nde görevli 4.Ordusuna bağlı 1.Kuvvei Seferiye Komutanlığı kuruluşunda bulunan Gazze, Cemame (3.Tümen), Teleşşeria (16.Tümen) ve Birüssebi (3.Süvari Tümeni) birlikleri tarafından, 27 Mart 1917'de yapılan karşı taarruzla eski mevzilerine geri atılmışlardır.

İkinci Gazze Muharebesi'nde; birinci denemede başarısız olan İngilizler, 17 Nisan 1917'de saat yediyi otuz geçe, batıdan-doğuya 53, 52, ve 54.Tümenler taarruz kademesinde, 74.Tümen ihtiyatta olmak üzere, Gazze genel istikametinde tekrar taarruza başlamışlar, 1.Kuvvei Seferiye Komutanlığı kuzeyden-güneye 3, 53, 16.Tümenler birinci hatta, 3.Süvari Tümeni ihtiyatta olmak üzere, Gazze-Birüssebi hattını başarıyla savunmuş, düşmanı tekrar eski mevzilerine geri atmayı başarmıştır.

Üçüncü Gazze Muharebesi'nde; birinci ve ikinci denemelerinde Gazze'yi işgal edemeyen İngilizler, 31 Ekim 1917'de saat sekize yirmi kala, 20.Kolorduya (74, 60 ve 10.Tümenler) Birüssebi'yi savunan 3.Kolorduya, 2 Kasım 1917'de saat yirmi üçe

---

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Elemanı

çeğrek kala, 21.Kolorduyla (52 ve 54.Tümenler) Gazze-Teleşşeria hattında tertiple-
nen 8.Orduya (20 ve 22.Kolordular) taarruz ederek, 31 Ekim 1917'de Birüssebi'yi,
7 Kasım 1917'de Gazze'yi ele geçirerek, Filistin'in batıdan giriş kapısını açmışlar-
dır.

Anahtar Kelimeler: Gazze, Osmanlı, İngiliz, Filistin, Allenby, Falkenhayn,
Ahmet Cemal, Von Kress.

THE FİRST WORLD WAR HOW WE LOST THE GAZA STRİP?

Abstract

The Ottoman Empire entered the First World War, then get back to Egypt, the UK, the British colonial India, which path (King's Road), cut, and its ally Germany in order to reduce the pressure on the Entente Powers, Palestine and Sinai-Suez organized military action twice in the direction of the channel in Egypt. Held on 2-3 February 1925 first 4-14 Operations In August 1916 failed on the second channel, subsequently began to attack the British, March 4, 1917, came to the border city of Gaza. Brits to take over the Gaza Strip, have exercised three times a combat operation.

First Battle of Gaza, Sinai, the British arranged on the day of March 26, 1917: at nine Australia-New Zealand (Anzac) Mounted Division, the Imperial Mounted Division, 52, 53, 54 Infantry Divisions and the Imperial Hecünsuvar (Develi) Brigade They've attacked the town of Gaza and Palestine, the Ottoman Empire in the establishment of the Palestinian Front Command officer 4.army campaign 1.National Forces on Gaza, Cemame (3. divisional), Teleşşeria (16. divisional) and Birüssebi (3. Cavalrymen Division) in 1917 March 27 against an attack by the troops were thrown back to the old positions.

Second Battle of Gaza, the first attempt failed on the day of the British, April 17, 1917: from west to east half past seven, 53, 52, and 54. divisionals levels of attack, 74. divisional in reserve, including the general direction of Gaza began attacking again, 1. National Forces expedition north-south, 3, 53, 16. divisionals 3. Cavalrymen Division in reserve, even to the first line of the Gaza-Birüssebi successfully defended, the enemy has succeeded to restore to its former positions.

Third Battle of Gaza, the first and second trials on the day of October 31, 1917 Brits who can not occupy Gaza: twenty to eight, 20. corps (74, 60, and 10.divisionals) and defending Birüssebi 3. corps, on November 2, 1917 time: quarter to twenty three, 21. corps (52 and 54. divisionals) Teleşşeria line with the Gaza-arranged 8.army (20 and 22. corps) by attack on 31 October 1917, Birüssebi'yi, November 7, 1917 in Gaza yi conquered Palestine from the west entrance door opened.

Keywords: Gaza, Ottoman, British, Palestinian, Allenby, Falkenhayn, Ahmet Cemal, VonKress.

1. Giriş

İngiltere'nin Orta Doğu Politikası, Birinci Dünya Harbi'nden önce Mısır Valiliği, 28 Temmuz 1914'te Avrupa'da savaş başladıktan sonra 6 Ağustos 1914-6 Haziran 1916 tarihleri arasında Savaş Bakanlığı yapan Lord Kitchener tarafından planlanmıştır. Lord Kitchener, İngiltere'nin Hindistan Yolu (Kral Yolu)'nu açık bulundurmak amacıyla, Orta Doğu'nun kontrol altına alınmasını savunmuştur.¹ Lord Kitchener'in Orta Doğu politikası; Araplarla ittifak yapılması, Osmanlı Devleti'nin bölünmesi, Fransa ve Rusya'nın sınırlandırılması, Almanya'nın Orta Doğu'dan uzaklaştırılması, bölgede yerel prensler tarafından yönetilen İngiltere'ye bağlı manda (sömürge) devletler kurulması esasına dayanmaktaydı. Lord Kitchener'in politikasının uygulamaya geçilmesi; Orta Doğu'yu savaştan sonra İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bölmeye karar vermesi ve ayrıntıları hazırlamak üzere Sir Mark Sykes'i atamasıyla başlamıştır.² Askeri uzmanların dikkatleri, Batı Cephesi (Avrupa Cephesi)'ne yöneldiği sırada, Lord Kitchener İngiliz çıkarlarına en büyük tehdidin Orta Doğu'dan gelebileceğini tahmin etmiştir. O, Mısır'ın, askeri bakımdan hayati önemi olduğunu değerlendirmiş, 28 Temmuz 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz, Osmanlı'nın Orta Doğu'daki ulaştırma imkanları hakkında bir rapor hazırlanması görevini, Kahire'deki İngiliz Genel Karargahında bulunan Teğmen T.E. Lawrence'e vermişti.³ T.E. Lawrence, Orta Doğu'daki faaliyetleriyle ilgili düşüncesini: "*Doğuda sayı, randıman ve zihinsel faaliyet bakımlarından Türkleri dengeleyecek bir güç ya da ırkın, yeni bir faktörün gerekli hale geldiğini görebiliyoruz. Bu niteliklerin, Avrupa'dan hazır olarak tedarik edilebileceği konusunda tarih bizi hiçbir şekilde cesaretlendirmiyordu...*"⁴ demiştir.

¹ Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1999, s.61. Hüner Tuncer'e göre: "*20.yüzyılın başlarında, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik çıkarları özellikle Mezopotamya (Irak) ve İran Körfezi (Basra Körfezi) üzerinde yoğunlaşmıştı. İngiltere bu bölgeler üzerindeki ticari ve siyasi üstünlüğünü korumayı amaçlamaktaydı. Bu bölgelerde, İngiliz üstünlüğünün korunması açısından ve İngiltere'nin doğudaki İmparatorluğu'yla iletişimini sağlamada yaşamsal sayılmaktaydı. Bölgeye yönelik Alman çıkarları ve Bağdat Demiryolu, İngiliz çıkarlarına da tehdit oluşturmaktaydı.*" Hüner Tuncer, *19.Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri, 1814-1914*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2000, s.101.

² David Fromkin, *Barişe Son Veren Barış (A Peace To End All Peace), Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Yayınları, 1994, s.4.

³ Naci Serez, *T.E.Lawrence ve Arap İsyanı*, İstanbul, Arkin Kitabevi, 1965, ss.41- 42; Salahi Ramazan Sonyel, "*Albay T.E.Lawrence, Haşimi Arapları'nı, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı ?*" Türk Tarih Kurumu Dergisi, Belleten, (Nisan 1987), c.LI, Sayı: 199, s.233.

⁴ T.E.Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, London, Jonathan Cape, 1935, s.56.

Başkomutan Vekili Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin 1 Kasım 1914'te fiilen Birinci Dünya Savaşı'na girişinden ve 14 Kasım 1914'te Cihad-ı Ekber Fetvası'nı yayınlamasından sonra, Mısır'a bir hareket yapmak üzere, Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşayı 18 Kasım 1914'te Filistin Cephesi'nde görevli 4.Ordu ve Batı Arabistan Komutanlığına atamıştır.⁵ 8.Kolordu Kurmay Başkanı Albay Von Kress, şöyle yazmıştır: “*Süveyş Kanalı'na yapılacak taarruzun amacı, Süveyş'in stratejik bazı noktalarını bir kaç gün için ele geçirmek, bu yerleri tahrip ederek, Süveyş Kanalı'nı tıkamaktır.*”⁶

Mısır'da konuşlu İngiliz Ordusu, hareketi yapacak olan 8.Kolorduya göre, beş kat muharebe gücü üstünlüğüne sahip bulunmaktaydı.⁷ Ahmet Cemal Paşa, Arap erlerden meydana gelen 25.Tümeni önde bulundurarak, Mısır Araplarını İngilizlere karşı ayaklandırmayı düşünmüştü.⁸ Mersinli Cemal Paşa komutasındaki 8.Kolordunun Birinci Kanal Harekatı, 2-3 Şubat 1915 gecesi başlamıştır. Süveyş Kanalı'nın batı kıyısına 600 kadar asker geçebilmiş, karanlıkların içinden gelen Allah! Allah! sesleri hava aydınlandıktan sonra kesilmiş, hepsi esir veya şehit olmuştur.⁹ Osmanlı'nın Alman-

⁵ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.VI, İstanbul, Güven Yayınevi, 1972, s.3530; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, 1914-1922, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1972, s.166; Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara, Gnkur.Basımevi, 1997, s.73; Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 2 cilt, 1914-1995, 12.b., İstanbul, Ankara, Alkım Yayınevi, 2000, s.112.

⁶ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.IV, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1955, s.426; Şükrü Mahmut Nedim, *Filistin Savaşı*, 1914-1918, Çev. Abdullah Es, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1995, s.17.

⁷ Mısır'daki İngiliz Komutanı General Maxevel, Süveyş Kanalı batısına 30.000 asker yerleş-tirmiş, savunmasını zırhlı araçlar, trenler ve Hava Kuvvetleriyle takviye etmiş, Ordusunun mevcudunu 70.000'e çıkartmıştı. Mersinli Cemal Paşanın komuta ettiği 8.Kolorduda 14.000 asker, 10.000 deve ve 1000 at bulunmaktaydı. Nedim, a.g.e., s.11.

⁸ Baron Kress Von Kressenstein, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalı'na*, Çev. Mazhar Besim Özalpsan, İstanbul, Askeri Matbaa, 1943, s.58; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.IX, *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, 1908-1918, Ankara, TTK Yayınları, 1996, s.130; Sertoğlu, adı geçen eser (a.g.e.), c.VI, s.3531. İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Hindistan Yolu (Kral Yolu)'ndan uzaklaştırmak amacıyla, 1882'de Mısır'ı işgal ettikten sonra, 1906'da Sina'yı Mısır'a dahil ettiğini açıklamıştı. Asquith Hükümeti, 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşa girdiğinde Mısır'ı egemenliğine aldığını, hedefleri arasında Mısır'ın özgürlük ve bağımsızlığının da bulunduğunu resmen ilan etmişti. İngiltere böylece, Hicaz ve Necit'e ilaveten Mısır Araplarının da Osmanlı Devleti'nin Cihat çağrısına katılmamasını sağlamıştı. P.J. Vatikiotis, *The History of Egypt*, 2.b., Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1980, s.250.

⁹ Danişmend, a.g.e., c.IV, s.427; Sertoğlu, a.g.e., c.VI, s.3531; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, s.179. Falih Rıfki Atay, Birinci kanal Harekatı'nı şöyle tasvir etmektedir: “*Yüzme bilmeyen bir kı'ta (askeri birlik) tulum takınarak, kanala atıldı. Kanalın doğu kıyısından, dişlerine kadar silahlı olarak suya giren bu Anadolu çocukları, öbür kenara esir olarak çıktılar. İngilizler bu askerleri soyup kuruttuktan sonra, Halife ve*

ya'nın isteği üzerine, Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek, Mısır'ı geri almak, İngiltere'nin Hindistan Yolu (Kral Yolu)'nu kesmek ve İtilaf (Antlaşma) Devletleri'nin Almanya üzerindeki baskılarını azaltmak amacıyla, Mersinli Cemal Paşanın komutasındaki 8.Kolordunun 2-3 Şubat 1915 tarihleri arasında icra ettiği Birinci Kanal Harekatı, başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁰ Ahmet Cemal Paşa, 3 Şubat 1915'te Süveyş Kanalı'ndan Filistin istikametinde çekilme kararı vermiş,¹¹ harekatı şöyle değerlendirmiştir:

*"Hakikati (doğru)söylemek lazım gelirse, bu Birinci Kanal Seferi'ni (Taarruzunu) icra ettiğimiz zaman, kimse kanalın ne şekilde geçilmesinin mümkün olacağını bilmiyordu... İngilizler, Çanakkale taarruzunu, bizim bu teşebbüsümüzün neticelerini beklemek üzere geri bıraktılar. Bundan başka da Mısır'da hiçbir zaman 250.000 askerden az kuvvet bulundurmamak mecburiyetinde kaldılar. Bu mütalaalar tamamen gösterir ki, Birinci Kanal Seferi, kendisinden beklenen maksatları tamamen temin etmiş ve binaenaleyh (bundan dolayı), sarf olunan emekler boşuna gitmemiştir."*¹²

İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin İttifak (Bağlaşma) Devletleri yanında Birinci Dünya Harbi'ne girmesi üzerine, Orta Doğu'daki Osmanlı vatandaşlarını ayaklandırmak üzere faaliyete geçmişlerdir. Osmanlı Hristiyan azınlıklarla (Ermeniler, Rumlar, Yahudiler vb.) başa çıkmasını daima bilmiştir. Ermeniler, Birinci ve İkinci Kanal Harekatları arasında Filistin Cephesi gerisinde bulunan Zeytun (Zeytin, Süleymanlı), Diyarbakır, Adana, Urfa ve Musa Dağı bölgelerinde isyan etmişlerdir.¹³ İtilâf (Antlaşma) Devletleri, 4.Ordunun, Filistin-Sina Yarımadası-Süveyş Kanalı-Mısır istikametinde yapmayı planladığı İkinci Kanal Harekatı'nı engellemek amacıyla, başlattıkları Çanakkale Savaşı'nı kaybetmişlerdi. Lord Kitchener, 9 Kasım 1915'te Çanakkale'ye gelerek, cephenin boşaltılmasına karar vermiştir.¹⁴ İngilizler, General Townshend komutasındaki 13.000 kişilik kuvvetiyle 12 Kasım 1915'te, Bağdat istikametinde taarruza başlamışlar, Halil Paşanın

İmparatorluğu tezyif (aşagılıamak) için, Kahire sokaklarında çıplak dolaşturdular. Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.30.

¹⁰ Çoşkun Üçok, *Siyasal Tarih*, 1789-1950, 5.b., Ankara, Türk Matbaası, 1961, s.295.

¹¹ Arı, a.g.e., ss.103-104; Danişmend, a.g.e., c.IV, s.427.

¹² Behçet Cemal, *Cemal Paşa, Hatıralar*, İstanbul, Selek Yayınları, 1959, s.175; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, s.174.

¹³ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2.b., İstanbul, Belge Yayınları, 1987,s.603; Geniş bilgi için bkz. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Van, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1990, ss.71-93; Alpay Kabacalı, *Talat Paşanın Hatıraları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, ss.69-70. İngiltere'nin Ermeniler'le ilgili politikası için bkz. Bayram Kodaman, *Türkler-Ermeniler ve Avrupa (Les Turcs-Les Ermaniens et L'Europe,Turks-Armaniens and Europe)*, İsparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2003, ss.13-54.

¹⁴ Karal, a.g.e., c.IX, s.473.

komutasındaki 6.Ordu, İngiliz Kuvvetlerini önce durdurmuş, Aralık 1915'te Kut el Amara'da kuşatmış, 29 Nisan 1916'da teslim almıştır.¹⁵

Mekke Emiri Şerif Hüseyin, İngilizlerle işbirliği yaparak, 5 Haziran 1916'da Arap İsyanı'nı başlatmıştır.¹⁶ Arap İsyanı'nın babası Lord Kitchener, Muavini'nin Şerif'le antlaşmayı imzaladığı 6 Haziran 1916'da, Rusya'ya giderken batan savaş gemisinde boğularak ölmüştür.¹⁷ Şerif Hüseyin Mekke'de, Oğulları Faysal ve Ali Medine'de, Abdullah Taif'te, Annesi Türk olan Zeyd ise Cidde'de Arap İsyanı'nı yönetmişlerdir.¹⁸ Zeyd'in Kuvvetleri, 9 Haziran 1916'da Cidde'ye saldırmışlar, İngiliz Deniz Kuvvetlerine ait iki savaş gemisinin ateş desteğiyle 16 Haziran 1916'da ele geçirmişlerdir.¹⁹ Şerif Hüseyin, 10 Haziran 1916'da Mekke'de Türk Kışlasına saldırmış, bir süre mukavemet eden müfreze, 9 Temmuz 1916'da teslim olmuştur.²⁰ Abdullah'ın kuvvetleri, 12 Haziran 1916'da Taif'e saldırmış, 22 Eylül 1916'da Taif'i ele geçirmişlerdir.²¹ Von Kress Komutasında teşkil edilen 1.Kuvvei Seferiyenin 4 Ağustos 1916'da başlattığı İkinci Kanal Taarruzu, öğleden sonra durmuş, iki alayı (32 ve 39. Alaylar) İngilizlere esir düşmüştür.²² Von Kress, geri kalan birliklerinin imha olmasını önlemek amacıyla, 4 Ağustos 1916'da Gazze istikametinde çekilme emri vermiştir.²³ İngilizler, 5 Ağustos

¹⁵ Üçok, a.g.e., s.297; Danişmend, a.g.e., c.IV, s.430; Arı, a.g.e., ss.217-218; Armaoğlu, a.g.e., s.122; Fromkin, a.g.e., s.195. Irak Cephesi'nde Kut-el Amara'da Teslim olduktan sonra, 10 ay hazırlanarak tekrar taarruza geçen İngilizler, 11 Mart 1917 günü saat dokuzu otuz geçte, Bağdat'ı işgal etmişlerdir. Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1966, s.56; Bernard Lewis, *Orta Doğu, Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu'nun 2000 yıllık Tarihi*, Çev. Mehmet Harmanlı, 2.b., İstanbul, Sabah Yayınları, 1999, s.266.

¹⁶ Geniş bilgi için, bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, 1914-1918 Genel Savaşı, Bunların Siyasal Tepkileri, Ankara, TTK Yayını 1957, ss.236-350; J.Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.II, Çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul, E Yayını, 1983, s.386; Arı, a.g.e., s.224; Karal, a.g.e., c.IX, s.496; Armaoğlu, a.g.e., s.126; İrfan C.Acar, *Lübnan ve Filistin Sorunu*, Türk Tarih Kurumu (TTK)Yayını, 1989, s.21.

¹⁷ H.V.F. Winstone, *Orta Doğu Serüveni, 1898-1926 Yılları Arasında Orta Doğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü*, Çev. Fuad Davudoğlu, İstanbul, Risale Yayınevi, 1999, s.323. Alexander Aaronsohn, *Türk Ordusuyla Filistin'de*, Çev. Necmettin Alkan, İstanbul, Selis Kitaplar Yayını, 2003, s.24; Fromkin, a.g.e., s.211; Annesi Türk olan Zeyd, babası Mekke Emiri Şerif Hüseyin adına, 6 Haziran 1916'da, Storrs ile Cidde'nin altı mil uzağındaki Samina' da buluşmuş, 70.000 Sterlin karşılığı, Arap İsyanı'nın 5 Haziran 1916'da Medine'de başladığını bildirmiştir. Winstone, a.g.e., s.322.

¹⁸ Winstone, a.g.e., ss.321-322; Hacettepe Üniversitesi, a.g.e., s.107.

¹⁹ Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Klasör (Kls)1105, Dosya (Dos) 239, Fihrist (Fih) 1-191.

²⁰ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.VI, ss.229; Vamik D. Volkan ve Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*, Ankara, Bağlam Yayınları, 1998, s.141.

²¹ Adı geçen arşiv (a.g.a.), Kls.1105, Dos.239, Fih.1-192.

²² Kressenstein, a.g.e., s.118.

²³ a.g.a., Kls.4769, Dos.9, Fih.54.

1916'da 5-6 tugay kadar olduğu tahmin edilen kuvvetleriyle Albay Refet (Tümgeneral Bele) komutasındaki 31. Alaya taarruz etmişler, Alay, İngiliz Kuvvetlerini geri atmayı başarmıştır. 1. Kuvvei Seferiye Komutanı, İngilizlerle teması kesmek amacıyla, Gazze'ye çekilmeye karar vermiştir.²⁴ 1. Kuvvei Seferiye Komutanı Albay Von Kress, esir olmaktan kurtulan birliklerini, 14 Ağustos 1916'da Elariş'e intikal ettirmiş; böylece İkinci Kanal Harekatı da başarısızlıkla sona ermiştir.²⁵ Liman Von Sanders, İkinci Kanal Harekatı hakkında şöyle demektedir:

*"18 bin kişilik muharip kuvvetle yapılan ve daha başlangıçta bir sonuca varılmayacağı bilinen bu hareket, bu sıralarda sadece Süveyş Kanalı'nı korumakla yetinen İngilizler'i, Tih Sahrası'ndan beriye çekmiş ve Filistin'de bugün kazandıkları başarılarla yol açmıştır... Harpte daima en mükemmel hareketin yapılamayacağını, en kusursuz kimselerin dahi başarısızlığa uğrayabileceğini şüphesiz ben de biliyorum. Ama ben şunu da biliyorum ki, hiç bir başarı ihtimali yokken ve savunmada kalmak mı, yoksa taarruza geçmek mi gerektiği bilinmeksizin, bu kadar kıymetli birlikler feda edilemez."*²⁶

Birinci ve İkinci Kanal (Süveyş Kanalı) Harekatları İngilizleri, Sina-Filistin Cephesi'ne kuvvet ayırmaya zorlayarak, Avrupa (Batı) Cephesi'ne kuvvet kaydırmalarını ve İtilaf Devletleri'nin Almanya üzerindeki baskılarını artırmalarını engellemiştir.²⁷ Araplar Medine hariç Hicaz'ı, İngilizler Sina Yarımadası'nı ele geçirerek, Osmanlı-Mısır sınırını teşkil eden Tell el Refah-Akabe hattını geçmişler, 4 Mart 1917'de Hanyunus'u işgal ederek, Osmanlı Ordusunun tertiplendiği Gazze-Teleşşeria-Birüssebi hattına (Filistin coğrafyasının sınırına) ulaşmışlardır.²⁸

2. Birinci Gazze Muharebesi

İngiltere'nin, Gazze'ye taarruz etmesinin amacı; İngiltere ve Fransa arasında 16 Mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'nı uygulamak, 2 Kasım 1917'de yayımlanacak olan Balfour Bildirisi (Deklarasyonu)'nin şartlarını gerçekleştirmek için, Filistin'i işgal ederek, Yahudilere verdikleri Filistin'de yurt edinme sözünü uygulamaya koymak, Suriye'yi ele geçirerek

²⁴ Kressenstein, a.g.e., s.121; Arı, a.g.e., s.234; Danişmend, a.g.e., c.IV, ss.430-431.

²⁵ a.g.a., Kls.3221, Dos.37, Fih.1-36.

²⁶ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, 1968, ss.221-222.

²⁷ Filistin Cephesi'nde askerlik hizmetini yapan Yahudi asıllı Alexander Aaronsohn, İkinci Kanal Harekatı'nı şöyle değerlendirmiştir: "...Hedefleri büyük ölçüde İngiliz Birliğini Süveyş Kanalı'nda tutmak, Müslüman nüfusa Türk gücü karşısında saygı telkin etmek ve Mısır'ın yerli halkı arasında dini hoşnutsuzluk çıkarmaktı. İlk iki hedeflerine ulaştıkları itiraf edilmelidir." Aaronsohn, a.g.e., s.55.

²⁸ Arı, a.g.e., s.267; Eroğlu, a.g.e., s.79; Aaronsohn, a.g.e., s.53;

Fransa'nın Hristiyan Araplar üzerindeki nüfusunu artırma isteğini yerine getirmektedir.²⁹ Filistin Osmanlı hakimiyetinden kurtulunca, ortaya çıkan boşluğa bir Yahudi Devleti'nin kurulmasını temin etmektedir.³⁰ Lloyd George Hükümeti bu bölgeye, İngiltere'nin ekonomik gücünün ihtiyacı olan topraklar olarak bakmış, egemenlikleri altına alınması gerektiğine inanmıştır.³¹ İngiltere, Irak ve Avrupa Cepheleri'nden Filistin Cephesi'ne kuvvet kaydırırken, Osmanlı'nın Kafkas Cephesi'nde sıklet (ağırlık) merkezi yapmaya başladığı görülmektedir. Ahmet İzzet Paşa, 8 Mart 1917'de Kafkas Ordular Grubu Komutanlığını kurmak üzere görevlendirilmiş, Mustafa Kemal 13 Mart 1917'de Ahmet İzzet Paşanın yerine 2.Ordu Komutanlığına atanmıştır.³² İngilizler, Bağdat'ı ele geçirdikten ve Rusya'da Bolşevik İhtilali olduktan sonra, sıklet merkezini Filistin Cephesi'ne kaydırmışlar, 20 Mart 1917'den itibaren Filistin Cephesi'ndeki faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. 25 Mart 1917'de yapılan hava keşifleri sonucunda; İngilizlerin Hanyunus'ta iki atlı tümeni, Birirefah-Tellelrefah'ta muhtemelen atlı tümenleri ve Hanyunus'la Tellelrefah arasında iki tümen kadar kuvvetleri, çok sayıda topçu ve diğer kıt'alarının olduğu tespit edilmişti.³³ 1.Kuvvei Seferiye Komutanlığı, 25 mart 1917'de saat on sekizi otuz geçe, 4.Orduya gönderdiği mesajda şöyle yazmıştı: *"Uçak raporlarına göre, İngilizler Dirbalah-Beni Süheyle-Tellelrefah bölgesinde çok sayıda ordugah hazırlamakla meşguldürler. Tahava-Tellelcema hattında zayıf emniyet kuvvetleri bulunmaktadır. Demir yolu toprak tesviyesi Hanyunus'un iki-üç kilometre kadar doğusuna ulaşmıştır. İngilizlerin işgal ettikleri bölgede kamyon ve tren faaliyeti son derece artmıştır. İngilizlerin yarın (26 Mart 1917) taarruz etmesi mümkündür."*³⁴

Ahmet Cemal Paşa, Von Kress Paşaya şöyle demişti: *"Bu gibi kıt'anın durumundan ümitsizliğe düşmemek için, insanda bir Genç Türk cesaretinin olması lazımdır. Bu insanların elbiseleri, ayakkabıları, çamaşırları yoktur amma sağlam bir yürekleri vardır. Biz Türkler her şeye rağmen sonuna kadar mukavemet etmeye karar verdik. Kaybedecek şeyimiz artık kalmamıştır."*

²⁹ Nedim, a.g.e., s.41.

³⁰ Johnson, a.g.e., s.391.

³¹ Fromkin, a.g.e., s.298. Mısır Kuvei Seferiye Komutanı General Murray, İngiltere'nin politikasını gerçekleştirmek amacıyla, Mart 1917 başında Gazze'ye taarruz etmeyi ve Türkleri savaşa sokmayı düşünüyordu. Araplar, Vech'i ele geçirmişler, Akabe'ye ilerliyorlar, Kızıldeniz İngiliz Donanmasının kontrolünde bulunuyordu. Winstone, a.g.e., s.374.

³² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk inkılabı Tarihi*, c.III, Ks.4, 1914-1918 Genel Savaşı, Savaşın Sonu, Ankara, TTK Yayınları, 1967, s.59; Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, 3.b., Ankara, TTK Yayınları, 1995, s.126; Arı, a.g.e., s.267; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.1, *Sina-Filistin Cephesi*, s.652; Necati Çankaya, *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*, Ankara, Tifduruk Matbaası, 1995, s.18.

³³ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.1, *Sina-Filistin Cephesi*, s.511.

³⁴ a.g.a., Kls.3221, Dos.H-47, Fih.1-1.

Bize yalnız kazanç vardır."³⁵ Birinci Gazze Muharebesi'ne İngilizlerin Avustralya-Yeni Zelanda (ANZAK) Atlı Tümeni, İmparatorluk Atlı Tümeni, 52, 53, 54.Piyade Tümenleri ve İmparatorluk Hecinsüvar (Develi) Tugayı katılmıştı.³⁶ İngiliz Kuvvetleri, Filistin'i işgal etmek amacıyla, taarruz ve emniyet olmak üzere iki kademe halinde tertiplenmişlerdi.³⁷ Albay Von Kress komutasında, teşkil edilen 1.Kuvvei Seferiye Komutanlığı, 24 Mart 1917'den itibaren kuzeyden-güneye Gazze, Cemame (3.Tümen), Telleşseria (16.Tümen) ve Birüssebi (3.Süvari Tümeni) grupları şeklinde tertiplenmişti.³⁸1.Kuvvei Seferiye, Karargahı Telleşseria'da olmak üzere, Gazze-Telleşseria-Birüssebi hattında tertiplenmişti. İngilizlerin, piyade tüfeğinde yedi, topta iki, tüm cepheye üç kat üstünlüğe sahip oldukları görülmektedir.³⁹

General Murray, genel bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra, Filistin Cephesi'ndeki Şark Kuvvetleri Komutanı'na Gazze'ye taarruz etmesi için emir vermiştir.⁴⁰ Türk keşif uçakları, 26 Mart 1917 günü saat dokuzda, 1.Kuvvei Seferiye Karargahına aşağıda yazılı raporu getirmişlerdi: "*İngilizler, bir atlı tümenle Gazze istikametinde Vadi Gazze'yi geçmişlerdir. Diğer bir atlı tümen Hirbet Um Cerar üzerinden Huc istikametinde ilerlemekte ve ileri kısımları Gazze-Telleşseria yolunu aşarak Hirbet Ruseym'in hemen batısına gelmiş bulunmaktadır. Elkoçan civarında, yaklaşık olarak altı süvari alayıyla üç piyade taburu ihtiyatta bulunmaktadır. İngilizlerin diğer bir tümeniyle üç taburu Hanyunus'tan geçerek Gazze istikametinde ilerlemektedir.*"⁴¹ Alınan bu rapor üzerine gruplara alarm verilmiş ve mevziler işgal edilmişti. İngilizler, 26 Mart 1917 günü saat dokuzda taarruza başlamışlar, Gazze'yi kuşatmışlardı.⁴² Gazze'yle telefon irtibatı kesilmişti.⁴³ General Murray'ın El Ariş'ten Gazze'ye taarruz etmesinin amacı, eski lima-

³⁵ Kressenstein, a.g.e., s.132.

³⁶ Vakıf, *Hatıralar ve Vesikalar, Cemal Paşanın Hatıratı Üzerine Tetkikler*, İstanbul, "Vakit" Gazetesi'nin Forma Halinde Tefrikası, 1933, s.321; Kressenstein, a.g.e., ss.144-145.

³⁷ Nedim, a.g.e., s.43. Mısır Kuvvei Seferiye Komutanlığı, 34.000 tüfek ve 88 toplu taarruza katılmıştı. Kressenstein, a.g.e., ss.144-145. Yusuf Hikmet Bayur'a göre: İngiliz kuvveti 40-50.000, Türk kuvvetiyse 18.000'dir. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, s.355.

³⁸ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, ss.103-104; Vakıf, a.g.e., ss.318-320.

³⁹ Filistin Cephesi'ni savunan 1.Kuvvei Seferiye, 35.695 personel, 16.366 piyade tüfeği, 65 makineli tüfek ve 19 bataryaya (74 top) sahip bulunuyordu. a.g.a., Kls.3221, Dos.H-47, Fih.1-41. Sadece Gazze'yi savunan Türk birliklerinin 3000 tüfek ve 16 topuna karşılık, Taarruz eden İngiliz kuvvetlerinin 20.000 tüfeğiyle 32 topu bulunuyordu. Belen, *Birinci cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, s.105.

⁴⁰ Nedim, a.g.e., s.43.

⁴¹ a.g.a., Kls.3221, Dos.H-49, Fih.1-4.

⁴² Bkz. EK-A: Birinci Gazze Muharebesi Harekatı Krokisi.

⁴³ Sanders, a.g.e., s.192.

nı bir baskınla ele geçirmekti.⁴⁴ Von Kress, 26 Mart 1917’de saat on üçü otuz geçe, şu emri vermiştir:

“Düşman iki atlı tümenle Gazze’ye doğudan ve kuzeyden ilerlemesine devam etmektedir. Bu kuvvetlerin ileri kısımları saat on birde Gazze kuzeyinde Beyti Lihya’ya ulaşmıştır. İki süvari tugayı kadar kuvvet, Beyti Durdıs tarafında, iki tugay kadar kuvveti Hirbet Rüseym’in güneyinde bulunmaktadır. Vadi Hesi ağzına da zayıf bir çıkarma yapıldığı haber alınmıştır. Gruplar şu şekilde hareket edeceklerdir: Cemame Grubu (3.Tümen), Gazze’nin kuzey ve doğusundaki düşmana taarruz etmek üzere Huc-Gazze istikametinde ilerleyecek, Teleşşeria Grubu (16.Tümen), Teleşşeria-Hirbet Ebu Cerra-Gazze yolu boyunca ve sola (güneye) kuvvetli kademeli olarak Gazze istikametinde ilerleyecek, ilk önce 139 Rakımlı Tepe’yi ele geçirecek, Birüssebi Grubu (3.Süvari Tümeni), derhal hareket ederek, bugün Şelale’ye varmaya çalışacak...Gruplar bu emri alır almaz hareket edeceklerdir.”⁴⁵

Von Kress, 4.Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşaya saat üçü otuz geçeden on dördü otuz geçeye kadar cereyan eden muharebe olaylarını: *“İngiliz taarruzu gelişmektedir. Vadi Gazze’yi geçen bir atlı tümen Hirbet Ruseym-Gazze arasından Beyti Lihya istikametinde Gazze’nin kuzeyine ilerlemiş, bir tümen ve bunu takip eden diğer bir atlı tümen de Gazze’yi kuzey doğudan kuşatmaya başlamıştır. Bir piyade tümeniye, sıklet (ağırlık) merkezi Cebeli Ali Muntar olmak üzere Gazze’nin güney ve güneydoğusundan taarruz etmektedir...”* şeklinde raporla bildirmişti.⁴⁶ Teleşşeria Grubu (16.Tümen), Taarruz emrini aldıktan sonra 139 Rakımlı Tepe istikametinde harekete geçmiş, açılmış olarak 26 Mart 1917’de saat on altıyı otuz geçe, Ebu Cerra-Ebu Hüreyre hattını geçmişti. İngiliz süvarisi tarafından saat on sekizde Hirbet Harab Diyab’dan 48.Alaya makineli tüfek ateşi açılmıştı. 48.Alay, bunlara karşı taarruz etmiş, 139 Rakımlı Tepe’yi ele geçirmişti. 47. Alay Şue Mandırası güneyindeki İngiliz birliklerini geri atmayı başarmıştı. Teleşşeria Grubu(16.Tümen) Komutanı, 26 Mart 1917’de saat yirmi ikiyi otuz geçe, 1.Kuvvei Seferiye Komutanlığından, plan gereğince taarruza devam edileceği emrini aldıktan sonra, saat yirmi dörtte ast birlik komutanlarına, 27 Mart 1917’de sabah saat beşte El Mansura istikametinde taarruz edileceğini bildirmişti.⁴⁷

İngilizler, 26 Mart 1917’de sabah saat dokuzda, Filistin Cephesi’nde başlattıkları taarruzla, Vadi Gazze’yi geçerek, Gazze şehrini kuşatmışlar, 27 Mart 1917’de kesin sonuçlu bir harekate başlayacaklarının emaresini vermişlerdir. 1.Kuvvei Seferiye Komutanlığı, Gazze mevzilerinden bir kısmını ele

⁴⁴ Winstone, a.g.e., s.375.

⁴⁵ Belen, *Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, s.106.

⁴⁶ a.g.a., Kls.3221, Dos.H-49, Fih.1-7.

⁴⁷ Kressenstein, a.g.e., s.147.

geçirerek, Gazze Grubunu çembere alan İngilizler'e karşı 163.Alay, Cemame (3.Tümen), Teleşşeria (16.Tümen) ve Birüssebi (3.Süvari Tümeni) gruplarına 26-27 Mart 1917 gecesi dış hat durumu aldırarak, 27 Mart 1917 günü taarruzla Gazze Grubunu imhadan kurtarmak, aynı mevzilerde savunmanın devamlılığını sağlamak ve İngiliz kuvvetlerini imha etmek istiyordu. İngiliz birlikleri, 27 Mart 1917'de tekrar taarruza başlamışlar ve Ali Muntar Tepe'yi ele geçirmişlerdi. 1.Kuvvei Seferiye birlikleri, 27 Mart 1917'de sabah saat beşte, kendilerine verilen emre uygun olarak, hedefleri istikametinde ilerlemeye başlamışlardı.⁴⁸ İngiliz ve Türk birlikleri arasında 27 Mart 1917 günü sabahı, Gazze'de çok şiddetli çarpışmalar oluyordu. Avusturya-Macaristan bataryaları, Ali Muntar Tepe'ye ateş toplaması yapmış, 125.Piyade Alayı Gazze'nin kuzeydoğusundan aynı tepeye taarruza başlamıştı. 79.Piyade Alayı, geriye çekilmek zorunda kalmış, İngilizler Gazze'nin güney kısmını ele geçirmişlerdi. Cemame Grubu (3.Tümen) emir gereğince, 27 Mart 1917'de sabah saat beşte, sırtlardan Gazze istikametinde yürüyüşe başlamış, emrine verilen 163.Alaya Bir Esned'den Gazze istikametinde ilerlemesini emretmişti.⁴⁹ Cemame Grubu (3.Tümen), çok yoğun ateş altında hareketini sürdürmüş ve düşmanı Vadi Gazze'nin batısına atmıştır. Teleşşeria Grubu (16.Tümen), 47 ve 48.Alaylarıyla El Mansura'ya taarruz ederek, düşmanı geri atmış, El Mansura'yı ele geçirmiştir.⁵⁰

Birüssebi Grubu (3.Süvari Tümeni), Bir Um Urkan'dan Hirbet Um Resul-Gazze istikametinde hareket etmiş, iki Türk uçağı saat on biri çeğrek geçe, Kuvvei Seferiye Komutanlığının. "*İngilizler Gazze'den çekilmişler, Vadi Gazze doğusundaki mevzilerde kuvvetli artçı birlikleri bırakmışlardır. Asıl birlikleriyle de Direlbalah ve Elkoçan arasında toplanmaya başlamışlardır... Birüssebi Grubu... İngilizleri ilerletmemek üzere seçeceği bir mevziye yerleşecektir*" emrini getirmişti.⁵¹ Birüssebi Grubu (3.Süvari Tümen) Komutanı Von Kress'in, saat yirmide 139 Rakımlı Tepe'den yazılmış şu emrini almıştı: "*İngilizler, hemen bütün birlikleriyle Vadi Gazze batısına çekilmişlerdir. Cemame Grubu (3. Tümen), 163.Alay ve eski Gazze Grubu emrinde olarak, Gazze'de yerleşecek, Telleşşeria Grubu (16. Tümen) eski mevziine, Birüssebi Grubu(3.Süvari Tümeni), Hirbet Ebu Cerra üzerine çekilecek ve Teleşşeria Vadisi'nde ordugah kuracaktır. Vadide su vardır. Kudüs Menzil Müfettişliği birliklerin iasesi için gerekli yiyeceği sağlayacak, grupların cephaneleri Kuvvei Seferiye Komutanlığınca ikmal edilecektir.*"⁵² Birinci Gazze Muharebesi'nde, yeterli teknolojik ve lojistik imkanlara sahip

⁴⁸ Vakit, a.g.e., s.322; Nedim, a.g.e., ss.45-46.

⁴⁹ Gnkur. ATASE Bşklığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.1, Sina- Filistin Cephesi, s.542.

⁵⁰ a.g.e., s.543; Sanders, a.g.e., s.193.

⁵¹ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, s.107.

⁵² a.g.a., Kls.3221, Dos.H-49, Fih.1-16.

olmayan Osmanlı Ordusu, İngiliz Birliklerini,Vadi Gazze'ye geri atmaya başarmıştır.⁵³ Osmanlı, Filistin'de bulunan 4.Ordunun lojistik desteğini sağlamakta zorlanmaya başlamıştı. Enver Paşa, Filistin'de Arapların güvenini kazanmak amacıyla, el konulan malların fiyat listelerini istemişti.⁵⁴ Von Kress, Gazze'ye gelmek üzere Şam-Amman treninde bulunan 4. Ordu Komutanı'na 28 Mart 1917'de sabah saat beşte:“*Şimdi Gazze' den döndüm. 4.Ordunun kazanmış olduğu çok parlak başarıdan dolayı, zati devletlerini tebrik edebilmekle pek sevinçliyim...*” diyordu.⁵⁵ Ahmet Cemal Paşa,Von Kress'e 28 Mart 1917'de saat on dördü çegrek geçe, şu kutlama mesajını göndermişti:

*“Bildirdiklerinizden ve tebriklerinizden dolayı teşekkür ederim. Komutanız altındaki Kuvvei Seferiye kıt'alarının kahramanca savunma ve taarruzlarıyla elde edilen başarıdan dolayı, tebrik eder, tebriklerimle takdirlerimi bütün subay, astsubay ve erlere duyurmanızı, hepsinin gözlerinden öptüğümü ilave etmenizi rica ederim. Gazze Muharebesi, 4.Ordu için övünç vericidir. Birçok yeni başarılar ve şerefler elde edilmesini güvenle bekliyorum. Kahraman Alayların, sancaklarının taltifi hakkındaki teklifinizi yapınız. Binbaşı Tiller'e samimi tebriklerimi ulaştırınız. Size de özellikle tekrar tebriklerimle teşekkürlerimi bildiririm.”*⁵⁶

İngilizler, Birinci Gazze Muharebesi'nde, Osmanlı'dan iki kat daha fazla zayıat vererek,⁵⁷ Vadi Gazze batısına çekilmişler, 1.Kuvvei Seferiye Ko-

⁵³ Karal, a.g.e., c.IX, s.515; Winstone, a.g.e., s.375; Nedim, a.g.e., s.46. Cephe Komutanı Von Kress Paşa; beş İngiliz subayıyla çoğunluğu yaralı 241 erin esir alındığını, 40 kadar makineli tüfek, 4 otomobil, bol miktarda telefon kablosu ele geçirdiğini, her türlü vasıtdan mahrum bir harp sahnesinde bu ganimetlerden çok memnun olduklarını belirttiikten sonra durumu şöyle yazmıştır: “*Şimdiye kadar yalınayak gezen yüzlerce Türk eri, nihayet iyi İngiliz çizmelerine sahip olmuşlar, şimdiye kadar kaput ve kazağı olmayanlar da güzel İngiliz kaputlarının içinde ısınmak zevkini duymuşlardı. İngilizler'den ele geçirilen makineli tüfekler gücümüzü artırmışlardı. Gazze'de tesis edilmiş olup, haddinden fazla dolmuş olan hastahanenin boşaltılması, büyük zorluklar göstermişti. Yaralılar sıcaktan ve sineklerden son derece ıstırap çekiyorlardı. Fena kokan, her türlü sıhhi tesisattan mahrum ve hazırlıksız meydana getirilmiş olan bu seyyar hastahanelerde, tabiplerle hemşirelerin yaptıkları büyük hizmetler, her türlü takdirin üzerindedir.”* Kressenstein, a.g.e., s.150.

⁵⁴ Başkomutan Vekili Enver Paşa, Ahmet Cemal Paşaya gönderdiği emirde: “*Seferberliğin ilanından itibaren, el konulan bilumum maddelere takdir edilen fiyatları gösteren cetvellerin tanzim edilerek, Levazimat-ı Umumiye Riyasetine acil olarak gönderilmesini*” istemişti. Başbakanlık Arşivi, Dos.20, G.8.

⁵⁵ Gnkur. ATASE Bşk.lığı *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi,c.IV, Ks.1, Sina- Filistin Cephesi, s.553-554.*

⁵⁶ a.g.e., s.554.

⁵⁷ Birinci Gazze Muharebesi'nde, İngilizlerin kayıplarının 6-7 bin kadar olduğu tahmin edilmişti. Kıt'alarımız tarafından gömülen düşman ölü sayısı 1340'ı bulmuş, ayrıca 200 esir alınmıştı. Birliklerimiz 294 şehit, 1076 yaralı, 1020 kayıp (muhtemelen esir) olmak üzere 2390 kişi zayıat, hayvanlardan 99 ölü, 85 yaralı, 109 kayıp vermişlerdi. a.g.a.,

mutanlığı tarafından başarıyı genişletme ve takip hareketi yapılamamış, muhaberesiz (irtibatsız) muharebe olamayacağı anlaşılmıştır. Albay Von Kress'in komutasında teşkil edilen 1.Kuvvei Seferiye, İngilizlerin Süveys Kanalı'ndan itibaren Filistin istikametinde başlattıkları taarruzlarını, ilk defa Gazze'de durdurmaya başarmıştır.⁵⁸

3. İkinci Gazze Muharebesi

4.Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa, Birinci Gazze Muharebesi'nde olduğu şekilde, Gazze-Birüssebi hattının mutlaka elde bulundurulmasına karar vermişti.⁵⁹ İngiliz Hükümeti Genelkurmay Başkanı'na yapılacak hareketin amacının: "*Türkleri Kudüs'ün güneyinde bozguna uğratmak ve Kudüs'ün işgali olduğunu*" söylemişti.⁶⁰ Mısır Genel Komutanı General Sir Archibald Murray, Doğu Sefer Kuvveti Komutanı General Dobel'e yeni Türk mevziine taarruz için bir plan yapmasını emretmişti. Her iki komutan durum değerlendirmesi yaparak şu hususları kabul etmişlerdi: "*Doğudan yani Birüssebi istikametinden yapılacak bir ileri hareket başarı için daha fazla imkan vermekle beraber, su ikmaline ait aşırı güçlükler, böyle bir hareketin elemine edilmesini gerektiriyor. Ancak, Gazze'ye karşı bir cephe taarruzuna mecburiyet veriyor.*"⁶¹

Filistin Cephesi'nde Gazze'ye yapılan ilk taarruzun başarıyla geri atılmasından sonra, İngilizlerin kısa zamanda takviye edilmiş kuvvetlerle Filistin'e yeniden taarruz edecekleri belli oluyordu. İngiliz taarruzunun Gazze-Birüssebi hattında kabul edilmesine karar verilmiş ve mevzilerin tahkimine başlanmıştı. Gazze-Birüssebi arasındaki mesafe, kuş uçuşu 50 kilometre

Kls.3221, Dos.H.-49, Fih.1-17. Von Kress'e göre: İngilizler 4000 kadar kayıp vermişlerdi. Türklerin kaybıysa; 36 subay,1391 şehit, esir ve kayıp erden ibaretti. Kressenstein,a.g.e.,ss.149-150. Şükrü Mahmut Nedim'e göre: Türklerin zayıtı; 300 şehit, 1085 yaralı ve 1061 kayıptı. Nedim, a.g.e., s.46. Güngör Cebecioğlu'na göre: İngilizler 2700, Türkler 1500 kişi zayıt vermişlerdi. Güngör Cebecioğlu, "*Atatürk ve Güney Cephelemiz*,Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1991, s.16.

⁵⁸ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, s.355; Sanders, a.g.e., s.193; Armaoğlu, a.g.e., s.128.

⁵⁹ Ahmet Cemal Paşaya göre: "*Bu hattın en büyük faydası, sağ (batı) cenahının (kanadının) denize ve sol (doğu) cenahının sola müstenit (dayanan) bulunarak her halde çevrilmesi imkanının bulunmamasıydı. Bundan başka bu hat elimizde kaldıkça İngilizler daima çöl tarafında kalacak, bizse az çok mamure (bayındır)sayılabilen yerlerde bulunacaktık. Hülasa Gazze-Birüssebi hattı elimizde buldukça İngiliz ve Arap cepheleleri arasında vahdet (birlik) tesisi de mümkün olmayacaktı...*" Vakıf, a.g.e., s.325.

⁶⁰ Winstone, a.g.e., s.375; Nedim, a.g.e., s.48; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*,c.III, Ks.3, s.356. Von Kress'e göre: "*30 Mart 1917 tarihinde, Mısır'daki İngiliz Başkomutanı Sir Archibald Murray'ın Hükümeti'nden aldığı bir telgrafta, Kudüs'ün zaptına (zorla alınmasına), Mümkün olduğu kadar az (kısa) bir zamanda erişilmesi (ulaşılması) lazım gelen (gereken) hedeflerden biri olarak işaret edilmişti.*" Kressenstein, a.g.e., s.159.

⁶¹ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.1, Sina-Filistin Cephesi, s.597.

kadar tutuyordu. Gazze'yle Akdeniz arasındaki kumluk arazi, rüzgarın etkisiyle devamlı şekil değiştirdiğinden mevzii hazırlamak mümkün olmuyordu. Bu bölgede sadece üzerinde bitki bulunan arazide kum torbalarıyla tahkimat yapılabiliyordu. Osmanlı askerleri, Suriye ve Filistin'deki evlerden teslim edilmiş, çok mükemmel kumaşlardan meydana getirilmiş olan kum torbalarını, ya iç çamaşırı olarak kullanıyor veya kum torbası mukabilinde Bedevilerden portakal ve sigara satın alıyorlardı. Kum tepelerinin arkaları; tabii siper görevi yaparak, kısmen sığınak teşkil ediyor ve top mermilerinin parça tesirlerini etkisiz hale getiriyordu.⁶² Von Kress, 3.Piyade Tümeni Gazze'de, 53.Piyade Tümeni Gazze-Atavine arasında, 16. Piyade Tümeni Atavine-Teleşşeria hattında,3.Süvari Tümeni Cemame'de olacak demişti.⁶³ İngilizler, İkinci Gazze Muharebesi başlarken, Türklerden tüfekte üç, topta iki kat muharebe gücü üstünlüğüne sahip bulunuyorlardı.⁶⁴

İngiliz Ordusu, 17 Nisan 1917'de saat beşte, karadan ve denizden 3 ve 53.Tümenlerin bölgelerini yoğun şekilde ateş altına almış,⁶⁵ iki gün aradan sonra, 19 Nisan 1917'de aynı zamanda, önceki günlerle mukayese edilemeyecek şiddette, Gazze mevzilerine benzer hareketi tekrarlamıştır. Ateş yoğunluğu, 53.Tümenin 163.Piyade Alayı sorumluluk bölgesinde toplanıyordu. Mısır Kuvayı Seferiye Komutanlığı, saat yediyi otuz geçe,⁶⁶ batıdan doğuya 53, 52 ve 54. Tümenler taarruz kademesinde, 74.Tümen ihtiyatta olmak üzere Gazze genel istikametinde taarruza başlamışlardır.⁶⁷ 22. Kolordu Komutanı, 19 Nisan 1917'de saat dokuzu otuz geçe, gruplara şu emri vermiştir:

“Mecdel bölgesinde her şey sükunet halindedir. İngilizler bütün kıt'alarını geniş bir cepheye yaydıklarından, bizi mevzilerimizden çıkarmak üzere yaptıkları taarruzlarını takviye etmek için, yeterli kıt'aları olmadığı anlaşılmaktadır. İngilizler'in taarruzunu geri atmak bizim için yeterli değildir. Bugün İngilizler'i kesin bir hezimete uğratmalıyız. Bunun için kayıp ve yorgunluk dikkate alınmayacak, bütün tümenlerin İngilizler'in taarruzunu defettikten sonra karşı taarruza geçmelerini emrediyorum. Bu maksat için

⁶² Kressenstein, a.g.e., ss.151-152; Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, s.109.

⁶³ Sanders, a.g.e., s.194.

⁶⁴ İkinci Gazze Muharebesi'nden önce: İngilizler 40.000 tüfek, 170 top, 25 uçak; Türkler 14.000 tüfek, 94 makineli tüfek, 1200 mızrak, 99 top ve 6 uçak toplamışlardı. Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, s.110. Enver Ziya Karal'a göre: Gazze Birüssebi hattında Türklerin 16.000 kişilik kuvvetine karşı, İngilizlerin 40.000 kişilik bir kuvveti bulunuyordu. Karal, a.g.e., c.IX, s.515. Yusuf Hikmet Bayur' göre: Türkler 30.000, İngilizler 50.000 kişilik kuvvetle tertiplenmişlerdi. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, s.356.

⁶⁵ Winstone, a.g.e., s.375; Vakit, a.g.e., s.327.

⁶⁶ Bkz. EK-B: İkinci Gazze Muharebesi Harekatı Krokisi.

⁶⁷ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, ss.110-111.

önce ihtiyatlar söz konusudur. 3 ve 53.Tümenler taarruza geçmek için, Kolordu Komutanlığından ayrıca emir bekleyeceklerdir. Taarruz hareketi Vadi Gazze'den daha ileri geçmeyecektir. Ben, İngilizler'in cepheden yaptığı taarruzun geri atıldığına, 3 ve 53.Tümenlerin temas hattını geçtiklerine dair haber aldıktan sonra, 3.Süvari Tümeni ve 16.Tümenle İngilizler'in sağ (doğu) kanadına kuşatıcı bir taarruz yapmaya çalışacağım. Bu emrin alındığı bildirilecektir.”⁶⁸

Türk topçusu, makineli tüfekleri ve piyadeleri süratle ilerlemeye başlayan İngiliz birliklerine ağır zayıyat verdiriyordu. Gazze'nin güneyindeki ileri mevzilerden ikisi kaybedilmesine karşın, 53. Tümen düşmanı geri atmış, yedi tankından üçünü tahrip etmeyi başarmıştı. İtilaf Devletleri Ordusu, gaz mermisi de kullanmış, ancak yeterli teknik teçhizat olmadığı için cinsi tespit edilememişti. İngilizlerin 53.Tümen cephesine üç defa tekrarladıkları bu taarruzları başarılı olmamıştır.⁶⁹ 53.Tümen Komutanı, 20 Nisan 1917'de gece saat biri yirmi geçe, gönderdiği raporda şu hususları ifade etmiştir: “...Nehabir Vadisi' nin doğu ve batı yamaçlarında bulunan bir tümen kadar İngiliz süvarisi Tellelcema istikametinde geri çekildi. Teleşşeria Vadisi'ndeki büyük süvari kuvvetleri de Tellelcema istikametinde çekilmesine devam etmektedir. Tümen sağ kanat Grubunun cephesi ilersinde büyük İngiliz Piyade Kuvvetleri Nehabir Vadisi'ne çekildi...”⁷⁰

İngilizler, Gaze'yi ele geçirerek, Filistin'in giriş kapısını açmak amacıyla, 26-27 Mart 1917 tarihleri arasında yaptıkları Birinci Gazze Muharebesi'nde mağlup olmuşlardı. Mısır Kuvvayı Seferiye Komutanlığı, General Murray'ın komutasında olarak, 17-20 Nisan 1917 tarihleri arasında icra ettiği İkinci Gazze Harekatı'nda da Birinci Gazze Muharebesi'nde olduğu şekilde, Filistin Cephesi'ni yarmayı ve Gazze'yi ele geçirmeyi başaramamış, büyük kayıplar vererek, yenilgiye uğramış ve eski mevzileri olan Gazze'nin batısına (Mısır tarafına) tekrar geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁷¹ Filistin Cephesi'nde görevli 4.Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa, İkinci Gazze Muharebesi'nin başarılı sonucunu, Başkomutan Vekili Enver Paşaya teferru-

⁶⁸ a.g.a, Kls.4524, Dos.H-2, Fih.1-15.

⁶⁹ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hasreketleri, s.111.

⁷⁰ a.g.a., Kls.4524, Dos.H-2, Fih.1-25.

⁷¹ Karal, a.g.e., c.IX, s.515; Vakit, a.g.e., s.328; Nedim,a.g.e., s.49; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, s.356. Filistin Cephesi'ndeki İngiliz Kuvvetleri, muharebe gücü zayıflamış üç tümenenden meydana geliyordu. General Murray mevcut kuvvetlerine ilaveten, iki tümen ve topçu desteğine ihtiyaç duyuyordu. 25 Nisan 1917'de, Filistin Cephesi'ndeki İngiliz Kuvvetlerinin tüm ihtiyaçları tamamlanmıştı. İngiliz Hükümeti General Murray'a: “Türk Kuvvetlerini yenilgiye uğratmak için, elinden geleni yapması ve durum müsait olduğunda da Türkleri Filistin'den sürmek için,kazandıklarıyla yetinmemesini” bildirmişti. Winstone, a.g.e., s.375.

atlı bir raporla sunmuş ve karşılık olarak da şu kutlama (tebrik) mesajını almıştır: “...Gazze’de birkaç gündür devam eden İngiliz taarruzunu def ve tard yönünde kazanılan başarı, Padişahımız’ı son derece memnun etmiş ve sevindirmiştir. Bu münasebetle gerek size, gerekse bu muharebeye katılan bütün subay ve erlere Padişahımız’ın selam ve tebriklerini bildiriyorum. Ben de bu zafer dolayısıyla sizi ve bütün silah arkadaşlarımı tebrik eder ve zaferlerinizin devamını temenni ederim.”⁷²

4. Üçüncü Gazze Muharebesi

a. Muharebe Öncesi Gelişmeler

(1) Genel

İtalya; İngiltere, Fransa ve Rusya’nın Osmanlı’yı paylaşmalarından sonra elde edeceği toprak kazançları üzerine, 20 Mayıs 1915’te İtilaf Devletleri yanında Birinci Dünya Harbi’ne katılmıştı.⁷³ İngiltere 11 Mart 1917’de Bağdat’ı ele geçirmiş, 12 Mart 1917’de Rusya’da Bolşevik Devrimi olmuş, ABD Kongresi, 2 Nisan 1917’de İttifak Devletleri’ne karşı savaş ilanını öngören tasarısını onaylamış, 6 Nisan 1917’de Almanya’ya savaş ilan etmişti.⁷⁴ İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 16 Mayıs 1916’da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması’ndan İtalya haberdar edilmemişti. İtalya bu gizli antlaşmayı öğrenmiş, Osmanlı’nın yıkılmasından sonra Orta Doğu’nun paylaşılmasında hak sahibi olmak istemişti. 12 Mart 1917’de Bolşevik İhtilali’nin olması ve Rusya’nın Sykes-Picot Antlaşması’nı açıklaması İtalya’yı korkutmuş, İngiltere ve Fransa ile 21 Nisan 1917’de St.Jean de Maurienne Antlaşması’nı imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre: “İtalya Sykes-Picot Anlaşması’nı kabul ediyor. Buna karşılık, Mersin hariç, Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgeleri İtalya’ya veriliyordu. İngiltere ve Fransa İzmir’de birer serbest liman kurabileceklerdi. İtalya da Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka’ da serbest limanlara sahip olacaktı.”⁷⁵ İngiltere ve Fransa, bu antlaşmayla, Birinci Dünya

⁷² a.g.a., Kls.3221, Dos.H-53, Fih.1-10.

⁷³ Fromkin, a.g.e., s.390. İtalya, 26 Nisan 1915’te İngiltere, Fransa ve Rusya’yla Londra’da bir antlaşma daha imzalamıştı. Bu Antlaşmaya göre: “...Osmanlı İmparatorluğu’nun toprakları paylaşıldığında, Antalya bölgesi İtalya’nın olacak, Alman sömürgeleri paylaşıldığında İtalya’nın Trablusgarp ve Eritre (Habeşistan) sömürgeleri genişletilecekti. Buna karşılık İtalya bir ay içinde savaşa katılacaktı.” Gerçekten İtalya, 20 Mayıs 1915’te Avusturya-Macaristan’a savaş ilan ederek, Birinci Dünya Harbi’ne katılmıştı. Armaoğlu, a.g.e., ss.117-118.

⁷⁴ Arı, a.g.e., s.271; Armaoğlu, a.g.e., ss.128-132; Karal, a.g.e., c.IX, ss.503-507; Üçok, a.g.e., s.306, 309; Temuçin Faik Ertan, *Başlangıcından Günümüze, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, Siyasal kitabevi, 2011, s.68;

⁷⁵ Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, c.I, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yayınları, 1991, s.160; Armaoğlu, a.g.e., ss.135-136; Karal, a.g.e., c.IX, ss.545-546; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.4, s.29.

Harbi'nden sonra yapacakları, Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafyasını taksim planında, İtalya'nın bölgesini genişleterek, ikna etmişlerdir. Rusya'da Çarlık Rejimi devrilmiş, Bolşevik Devrimi'yle kurulan geçici hükümet, iktidardan düşünceye kadar St.Jean de Maurienne Antlaşması'nı onaylamamıştır. İngiltere'nin, İkinci Gazze Muharebesi'nin bitişinden bir gün sonra İtalya'yla bu antlaşmayı imzalaması, Filistin Cephesi'nde taarruza devam edeceğinin emaresini vermiştir. İngilizler, Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri'nde başarılı olamayınca, Filistin'e yeni bir hareket yapmak üzere hazırlıklara başlamışlardır.⁷⁶ İsyancı Araplar, Mekke, Cidde, Taif, Yanbu ve Vech'i ele geçirerek, Hicaz'ın işgalini tamamlamışlar ve Filistin Cephesi'ne yaklaşmışlardı.⁷⁷

(2) Enver ve Ahmet Cemal Paşa Anlaşmazlığı

Başkomutan Vekili Enver Paşayla Bahriye Nazırı ve 4.Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa, İkinci Gazze Muharebesi'nden sonra, Filistin Cephesi'nde İngilizler'e karşı uygulanacak hareket tarzları üzerinde anlaşamıyorlardı. İktidarda bulunan İttihat ve Terakki Patisi'nin en güçlü üç kişisinden ikisi arasında başlayan bu çatışma, Filistin Cephesi'ndeki başarısızlıkların da başlangıcını teşkil etmiştir. Enver Paşa, doğacak fırsatlardan istifade ederek yapılacak bir karşı taarruzla, İngilizlerin her türlü desteğini sağladıkları Mısır'la irtibatlarının kesilerek, Akdeniz'e dökülmesini, Ahmet Cemal Paşaysa savunmada kalarak, karşı tarafın muharebe gücünün zayıflatılmasını düşünüyordu.⁷⁸ İnisiyatif ve muharebe gücü üstünlüğüne sahip olan İngilizlerin, Gazze Vadisi batısında uzun süre savunma durumunda beklemeleri düşünülemezdi. Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri'nde taarruz için Gazze Vadisi kuzeyinde çıkış arazisi ele geçirmişlerdi. Türklerin koşulları her geçen gün daha olumsuz hale gelmekteydi. Üçüncü Gazze Muharebesi öncesinde, 53.Tümenin 161.Piyade Alay Komutanı'nın verdiği rapor, birliklerin yaşadıkları çok olumsuz koşulları şöyle açıklamaktadır:

“Alay, Gazze Muharebeleri'nin başlangıcından itibaren, avcı siperlerinde bulunmaktadır. Alay, en iyi subaylarını feda etmek zorunda kalmış, iyi eğitim görmüş erlerini de çeşitli nedenlerle kaybetmiştir. Her gün düşman topçu ateşinden üç beş kişi kurban verilmektedir. Muharebe gücünün onda dokuzu kaybedilmiş, bölüklerin komutası şimdi genç, tecrübesiz ve yetiştirilmeye muhtaç subayların elinde kalmıştır. Şimdiye kadar kayıpları tamamlamak üzere gönderilen ikmal erlerinin pek azı hariç, diğerleri hiç eğitilmemiş,

⁷⁶ İngilizler, Birinci Gazze Muharebesi'ni Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlamak, İkinci Gazze Muarebesi'ni Filistin'i ele geçirmek amacıyla icra etmişler, ancak tüm gayretlerine rağmen başarılı olamamışlardı. Cebecioğlu, a.g.e., s.22.

⁷⁷ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.VI, s.253.

⁷⁸ Karal, a.g.e., c.IX, ss.515-516.

hatta, tüfek tutmasını dahi bilmiyorlar, bunlar, elbisesiz, hatta gömleksiz olarak gelmekte, hiçbirisi askerlik ruhu taşımamaktadır. Bu Alaydaki altı haftalık hizmetim sırasında gördüklerimi açık ve gerçeğe tam uygun olarak arzı bir vatan borcu bilirim..."⁷⁹

4.Ordu birliklerinin psiko-sosyal gücü de zayıflamıştı. Öncelikle cephe-deki birliklerin içinde buldukları olumsuz koşullar düzeltilmeli ve kuvvet dengesi sağlanmaya çalışılmalıydı. Başkomutan Vekili ve 4.Ordu Komutanı arasında yapılan gereksiz yazışmalarla zaman kaybediliyordu. İngilizler, zamanı iyi kullanarak, taarruz hazırlıklarını titizlikle sürdürüyorlardı. Ahmet Cemal Paşa, 7 Mayıs 1917'de: "*4.Ordu Komutanlığının şimdiki durumu gerçekte bir ordu grubu komutanlığıdır... 4.Ordu Komutanlığının Suriye ve Hicaz Ordular Grubu Komutanlığı unvanıyla adlandırılması hatıra gelmekteyse de keyfiyetin şahsımla ilişkisi bulunmasından, bunu yüksek tensiplerine arz ederim*" demişti.⁸⁰ Ahmet Cemal Paşa, 4.Ordu Komutanlığının Ordular Grubuna dönüştürülerek, teşkilatının büyütülmesini, gücünün artırılmasını, emir ve komuta birliği sağlanmasını istemiş, ancak, bu teklifi, Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından uygun bulunmamıştı. Ahmet Cemal Paşanın bu teklifine Enver Paşanın olumsuz yaklaşımı, İttihat ve Terakki Partisi'nin lider kadrosu arasında mevcut olan anlaşmazlığın daha da şiddetleneceğinin emaresini veriyordu.⁸¹ Albay İsmet, Ahmet Cemal Paşanın Filistin Cephesi'ndeki konumunu ve otoritesini: "*4.Ordu Komutanı Cemal Paşa, Suriye'de adeta devlet içinde devlet gibi kudretliydi*" sözleriyle ifade etmiştir.⁸²

Ahmet Cemal Paşayı yakından ilgilendiren bir konu da, Alman Generali Falkenhayn'ın⁸³ 7 Mayıs 1917'de Türkiye'ye gelmesiydi.⁸⁴Başkomu-

⁷⁹ Kressenstein, a.g.e., s.169. Gazze-Birüssebi hattında Cephe Komutanı olan Von Kress Paşa, hastahanelerde devamlı olarak 10.000 askerin yattığını belirterek, Ağustos 1917'de bir sabah Teleşşeria'da bulunan bir Türk hastahanesini ziyaret ettiğini ve gördüklerini şöyle açıklamıştır: "*Sıcak Bedevi çadırlarında dehşetli sıcağın ve milyarlarca sinekten azap çeken ve sert taşlık zeminde şiltesiz yatan zavallı hastalardan bir tek kişiye bile ne bir yudum süt, ne de bir portakal ve yumurta verilemediğini tespit etmişim.*" Kressenstein, a.g.e., s.169.

⁸⁰ a.g.a., Kls.3221, Dos.H-56, Fih.1-30.

⁸¹ Vakıf Gazetesi'ne göre: "*Cemal Paşayla Enver Paşa arasında Umumi Harp (Birinci Dünya Harbi) esnasında zuhur eden ihtilafın başlangıcı hakikatte bu mesele değildir. İttihat ve Terakki'nin bu iki askeri başı arasında öteden beri mevcut olan rekabet, 1915 senesi içinde kendini göstermiştir. Bunu o vakit Türkiye'yle hali hareketi olan (harp halinde bulunan) İtilaf Devletleri haber almışlar, bu vaziyetten istifade etmek istemişler, Suriye'de Cemal Paşaya krallık vadederek Enver paşa ve daha doğrusu Hükümet-i Merkeziye aleyhine kıyam (isyan) ettirmek fikrine düşmüşlerdir.*" Vakıf, a.g.e., s.333.

⁸² Sabahattin Selek, *İsmet İnönü, Hatıralar*, c.I, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s.109; Nedim, a.g.e., s.157.

⁸³ 1914-1916 yılları arasında Almanya Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunan Mareşal Falkenhayn, Fransız Generali Peten'in Verdün Kalesi savunmasına karşı yaptığı taarruz-

tanlıkça, 12 Mayıs 1917'de verilen emirde, Irak Cephesi'ndeki 6.Ordu'nun şimdiki durumuyla Sonbahar'da Bağdat'a yaptırılması düşünülen taarruzu yerinde incelemek maksadıyla, Türkiye'ye gelmiş bulunan Alman Generali Von Falkenhayn'ın bu günlerde Irak'a hareket edeceği, dönüşünde 4.Orduyu ziyaret edeceği ve karşılanması istenmişti. Falkenhayn, bu geziden sonra, iki orduyla Irak Cephesi'nde taarruz ederek, Bağdat'ı geri almayı planlayacaktı.⁸⁵ General Falkenhayn, 7 Mayıs 1917'de İstanbul'a, Irak Cephesi'ni inceledikten sonra, 16 Mayıs 1917'de Halep ve oradan da 4.Ordu Karargahının bulunduğu Kudüs'e geldi. General Falkenhayn'ı, Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa, Kurmay Başkanı Albay Ali Fuat (Orgeneral Erdem) ve Von Kress Paşa karşıladılar. General Falkenhayn, Türk Başkomutanlığınca taarruz imkanlarını incelemek üzere görevlendirildiğini açıklamış, bunun üzerine 4.Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa tarafından: "*Filistin Cephesi'nde İngilizlere taarruzun hiçbir esasa dayanamayacağı, sözü edilen yedi tümenin bu amaç için yeterli olamayacağı, taarruza başlamadan önce en az bir aylık yiyecek maddesi depo etmek gerektiği, Kanal Taarruzu'nda bundan daha az bir kuvvetin bir yıl çalışıldığı halde bir haftalık bile yiyeceğinin sağlanamadığı*" ifade edildi.⁸⁶ Başkomutan Vekili Enver Paşa, durumu yerinde görmek ve incelemelerde bulunmak üzere, Filistin Cephesi'ne gitmeye karar verdi. Von Kress Paşa bunun üzerine son durum hakkındaki düşüncelerini, 8 Haziran 1917'de 4.Ordu Komutanı'na şu şekilde bildirdi:

"İngilizlerin Filistin'i ele geçirmeye kararlı olduklarına şüphe yoktur... Filistin'in kaybı Bağdat' a karşı yapılacak harekatı imkansız kılacağı gibi Filistin'le birlikte Hicaz'ın da elden çıkmasına yol açacaktır. İngilizler,

larda başarılı olamamış, görevden alınarak yerine Mareşal Hindenburg atanmıştı. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, s.313; Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, Çev. Birtane Karanakçı, 7.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998, ss.305-306.

⁸⁴ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, s.369; Nedim, a.g.e., s.53; Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, s.113.

⁸⁵ Vakit, a.g.e., s.330. Karargah-ı Umumi Harp Ceridesi'ne göre: "*İngilizler'in Bağdat'ı almaları, Bütün Şark'ta ve Arabistan'da bir su-i (kötü) tesir hasıl etti, bunun için askeri olmaktan ziyade siyasi bir maksatla Alman Umumi Karargahı Bağdat'ın geri alınmasını, İngilizlere taarruzu iltizam (lüzum) eyledi ve Osmanlı Karargahı Umumisine iltibas (kayırm) ederek, lazım gelen nakdi ve askeri yardımda bulunacağını vadetti.*" Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, s.113.

⁸⁶ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1986, ss.58-59. Von Kress Paşaya göre: "*General Cemal'in Irak teşebbüsüne ve Sina-Filistin Cephesi'nde yapılacak bir taarruza karşı muhalefeti, evvelimde (işin başlangıcında) tamamen maddi ve fikrimce de haklı bir endişenin mahsulüydü. Bu meyanda iki adam –General Von Falkenhayn ve Cemal Paşa- arasında bir münferet (sevmeme) vardı; birbirleriyle münasebetleri, ilk tesadüften itibaren gergin ve gayri dostaneydi...*" Kressenstein, a.g.e., s.171.

mevcutlarının %60'ını elde buldursalar dahi beş Türk tümenini kuvvetli mevzilerden atamayacaklarını kendileri de kabul ediyorlar. Buna rağmen ben kesin olarak taarruzun birkaç hafta sonra yapılacağı kanısındayım. İngilizler'in, deniz ve demiryolundan faydalanmak için asıl taarruzlarını Gazze kesimine yapacaklarını tahmin ediyorum. Ancak kesin olarak sanyorum ki, bu asıl taarruzdan önce Birüssebi'yi ele geçirmek isteyeceklerdir. Eğer Birüssebi su tesisleri tahrip edilecek olursa, İngilizler'in sağ yanlarını tehdit edecek olan korku ortadan kalkmış olacaktır..."⁸⁷

4.Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa, Von Kress Paşadan aldığı raporu Başkomutanlık Vekaleti'ne göndermiş, Başkomutan Vekili Enver Paşa, 13 Haziran 1917'de Ahmet Cemal Paşaya şu cevabı vermişti: "İngilizler taarruz edecek olurlarsa, ben bunun Gazze kesimine yapılacağını daha kuvvetli bir ihtimal sayar ve düşmanın Birüssebi'yi ele geçirmek amacıyla, yapabileceği taarruzun bu günkü duruma göre ancak süvari kuvvetiyle yapılabileceğini göz önüne alırım. Ve bu duruma göre hiçbir zaman büyük tehlike dolayısıyla, asıl kuvvetlerimizi yan tarafta bırakarak piyadesiyle Birüssebi istikametinde ilerlemesini muhtemel bulmam... Birüssebi Garnizonunu, topçu ve makineli tüfeklerle teçhiz edilmiş, yalnız bir piyade alayı tarafından bir direnek biçiminde tahkim ve takviye ederek, Birüssebi'nin elde tutulması sağlanmış olur..."⁸⁸

Enver Paşa, Orduların son durumunu görüşmek üzere, Ordu Komutanlarının ve ilgili personelin katılımlarıyla 24 Haziran 1917'de Halep'te bir toplantı yapılmasını istemiştir. Halep toplantısına; Başkomutan Vekili Enver Paşa, Kafkas Orduları Grubu komutanı Ahmet İzzet Paşa, Bahriye Nazırı ve 4.Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa, 2.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), 6.Ordu Komutanı Halil Paşa, Başkomutanlık Karargahı Kurmay Başkanı Bronzart Paşa, Harbiye Nazırlığı Müsteşarı Mahmut Kamil Paşa, 4.Ordu Kurmay Başkanı Albay Ali Fuat (Orgeneral Erdem), 3.Ordu Kurmay Başkanı Von Goze, Kafkas Orduları Kurmay Başkanı Yarbay Von Falkenhavzen ve 6.Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kreçman katılmışlardı.⁸⁹ Enver Paşa, savunmanın tertiplenmesini uygun görmekte birlikte, İngilizler'in sağ (doğu) kanat gerilerine bir taarruz yapılması düşüncesinden vaz-

⁸⁷ a.g.a., Kls.3221, Dos.H-60, Fih.1-27.

⁸⁸ a.g.a., Kls.3221, Dos.H-61, Fih.1-26.

⁸⁹ Armstrong, a.g.e., s.60; Çankaya, a.g.e., s.18; Arı, a.g.e., s.283; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, s.69; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, ss.313-314; Nedim, a.g.e., ss.53-54; Vakit, a.g.e., s.334; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, s.368; Cebecioğlu, a.g.e., s.23; Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, s.114; Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet), *Yıldırım*, Ankara, Gnkur.Basımevi, 2002, s.9.

geçmemişti. Halep'te Ordu Komutanları kendi ordularının durumunu anlatmış, ancak herhangi bir karar alınmadan toplantı sona ermiştir. Enver Paşa, Halep toplantısı ve genel durum hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “Ben bu sırada başka bir şeyle meşguldüm. Ordu Komutanlarının bazı- larını Halep'e davet ettim. Onlarla bu esası konuşmak istiyorum. Düşüncem; Bağdat'ı bir taarruzla geri almaktır. 2.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Pa- şanın komutasında bir 7.Ordu kurmak ve bu orduyla Halil Paşanın komuta- sındaki 6.Orduyu Yıldırım Grubu adı altında bir Ordu Grubu Komutanlığı- nın emrine verip, Bağdat üzerine göndermektir....”⁹⁰

İngiliz Kuvvetlerinin komuta heyetinde Haziran 1917'de önemli bir de- ğişiklik olmuştu. İngiliz Harbiye Bakanı, Mısır Kuvvei Seferiye Komutanı General Murray'a 11 Haziran 1917'de gönderdiği telgrafta: “*Harp Kabinesi, yapmış olduğunuz iyi hizmeti tamimiyle takdir etmekle beraber emir ve ko- mutada bir değişiklik yapılmasını lüzumlu görmüş ve sizin yerinize General Allenby'in atanmasına karar vermiştir...*” ifadesini yazmıştı.⁹¹ General Sir Edmond Allenby, 27 Haziran 1917'de Kahire'ye gelerek, 28 Haziran 1917'de Mısır Kuvvei Seferiye Komutanlığı görevini teslim almıştı. İngiliz- ler'in Avrupa Cephesi'nde tecrübe ve başarı kazanmış bir generalini Filistin Cephesi'ne göndermeleri, büyük çaplı bir taarruza hazırlandıklarının emare- sini vermişti.⁹² General Murray, yeterli seviyede hazırlık yapmadan bir ay içinde iki defa Gazze'ye taarruz etmiş ve başarılı olamamıştı. General Al- lenby, Ekim 1917 sonuna kadar hazırlık yapmayı planlıyor, General Mur- ray'ın hatasını tekrar etmek itemiyordu.⁹³ General Allenby, Filistin muhare- belerinin hedefini; Türklerin yenilgiye uğratılarak kuvvetlerinin imha edil- mesi, Filistin'den çıkarılması, başlangıçta Kudüs, müteakiben Filistin, Ürdün ve Suriye'nin ele geçirilmesi olarak tespit etmişti.⁹⁴

⁹⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.23; Vakit, a.g.e., ss.333-334; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, s.314. Halep toplantısında, komutanlar arasında daha başlangıçtan itiba- ren görüş farklılığı ortaya çıkmıştı. Ahmet Cemal Paşa Bağdat seferini uygun görmemişti. Başkomutan Vekili Enver Paşa toplantı sonunda düşüncesini: “*Umum Karargah, bu Bağ- dat Harekatı'na karar verdi. Almanya'dan en müktedir bir komutan aldı. Bundan başka, altı hafif Alman taburu, birçok makineli tüfek birliği vs.den mürekkep bir Alman fırkasıyla bazı Alman topçu bataryalarının da yardımını temin etti. Binaenaleyh, bu harekettten vaz- geçmenin imkanı yoktur...*” şeklinde açıklamıştı. a.g.e., s.335.

⁹¹ Winstone, a.g.e., ss.375-376; Karal, a.g.e., c.IX, s.515; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, s.424; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, s.40.

⁹² Kressenstein, a.g.e., s.168.

⁹³ General Allenby, Filistin Cephesi'ne atandığı zaman: “*Her Türk askerine karşılık, asgari dört İngiliz askeri tahsis edilmedikçe, hücumu tekrar etmeyeceğini*” söylemişti. Vakit, a.g.e., s.329.

⁹⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.38. İngiltere Başbakanı Lloyd George, General Allenby'dan: “*Kudüs'ü alarak İngiliz halkına bir Christmas (Noel, İsa'nın doğumu yortusu, 25 Aralık) hediyesi*

Başkomutan Vekili Enver Paşa, İngilizler'in harp sahnelerinde tecrübe kazanarak temayüz etmiş, üstün komutanlık ve liderlik niteliklerine sahip bir generali cephemize göndermelerini; Filistin'i işgal etmeye karar verdikleri şeklinde değerlendirmiştir. Enver Paşa; General Allenby'nin Mısır Kuvvei Seferiye Komutanlığına atanmasından sonra, Alman Başkomutanlığına çektiği telgraftaki: "...Nihayet, düşmanın Filistin'i işgaline engel olunamazsa, bu ne genel durum üzerinde kat'i bir tesir husule getirir, ne de Türkiye için tehlikeli olur. Fakat buna mukabil düşmanın mühim kuvvetleri Cihan Harbi'nin kati netice yeri olmayan bir noktada bağlanmış olur" sözleriyle stratejik seviyedeki yetersizliğini, Osmanlı'dan ziyade, Almanya'nın çıkarlarını düşündüğünün ifadesidir.⁹⁵

İngiliz Casus'u Lawrence'in koordinesinde hareket eden Araplar, 6 Temmuz 1917'de, Filistin'in Kızıldeniz kıyısındaki limanı olan Akabe'yi işgal etmişlerdi.⁹⁶ Ahmet Cemal Paşa, Arap İsyanı'nın yayılması ve Filistin Cephesi'ni çok olumsuz şekilde etkilemeye başlaması üzerine, 7 Temmuz 1917'de Başkomutanlığa: "...Suriye'de bir ayaklanmanın yakın olduğunu, örgütlenmesi devamlı gelişmekte olan ihtilalin, dış düşmanların Suriye ve Filistin'e yapacakları taarruzla aynı zamanda ve birlikte başlayacağını gösterdiğini, bir yıl önce Mekke'de çıkan Arap İhtilali'nin bir yıl sonra Suriye'ye girdiğini, yakında tüm Suriye'ye yayılacağını muhakkak olduğunu..." yazmıştı.⁹⁷ Enver Paşa, 4.Ordu Komutanlığının 7 Temmuz 1917'de gönderdiği raporuna 10 Temmuz 1917'de: "*Suriye' de genel bir ayaklanma tehlikesini biraz büyütülmüş görüyorum...*" cevabını vermişti.⁹⁸ Ahmet Cemal Paşa, Enver Paşanın olumsuz tutum ve düşünceleri karşısında aşağıdaki yazıyla görevden alınmasını istemek durumunda kalmıştır:

---

vermesini" istemişti. Volkan, a.g.e., s.144. General Allenby da İngiltere'den ayrılmadan önce: "*Kudüs'ü Noel'den önce alacağını*" beyan etmişti. Nedim, a.g.e., s.51.

⁹⁵ Karal, a.g.e., c.IX,s.516; Kressestein, a.g.e., s.168.

⁹⁶ Fromkin, a.g.e., s.306; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*,c.III, s.288; Sanders, a.g.e, s.213; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.VI, s.349; Hacettepe Üniversitesi, a.g.e., s.107.

⁹⁷ a.g.a., Kls.3221, Dos.H-65, Fih.1-26. 4.Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı (Denizcilik Bakanı) Ahmet Cemal Paşanın Arap İsyanı'nın Suriye'ye yayılabileceğini bildirdiği 7 Temmuz 1917'den iki gün önce, 5 Temmuz 1917'de Mustafa Kemal Paşa 2.Ordu Komutanlığından 7.Ordu Komutanlığına atanmıştı. Çankaya, a.g.e., s.19; Arı, a.g.e., s.285. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2004, s.103. Başkomutan Vekili Enver Paşa Mustafa Kemal Paşaya: "*Teşkili derdest (hemen gerçekleşmek üzere) bulunan 7.Yıldırım Ordusu Kumandanlığını bilakaydüşart (kayıtsız,şartsız) kabul edip etmeyeceğinizin acele iş'arı (yazıyla bildirilmesi)*" şeklinde telgraf çekmiş, 2.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşaya Enver Paşaya: "*Teklif olunan 7.Yıldırım Ordusu Kumandanlığını bilakaydüşart (kayıtsız şartsız) kabul ediyorum*" cevabını vermişti. Tezer, a.g.e., ss.122-123.

⁹⁸ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, ss.172-174.

“Şimdiki duruma ve onun lüzumlu kıldığı tedbirlere dair, yüksek kişilikleriyle aramızda düşünce ve görüş ayrılıkları vardır. 26.Tümenin Remle’de toplu bulunması, 3.Süvari Tümenin Arap ayaklanmasına karşı elde atlı bir ihtiyat gibi kullanılması, Dera’da bir tümenin bulundurulması ve ayrıca Riyak’ta da bir tümenin toplanması, gerek Filistin Cephesi’nin savunulması, gerek Hicaz’dan Suriye’ye yayılan ayaklanmanın etkisiz bırakılması, gerekse denizden gelebilecek önemli tehlikelere karşı korunabilmesi için, çok lüzumlu saymakta olduğumu ve bu kuvvetler olmadıkça, 4.Ordu bölgesini dış ve iç tehlikelere karşı savunabilmekten ibaret olan görevimi yapmak ve bu hususta vatanıma ve Halifelik yüksek katına karşı sorumluluğu üzerime almaktan kendimi aciz saydığımı arz ederim. Bu sebeple, bu görüşe göre istediğim kuvvetler gönderilmediği takdirde, mevcut kuvvetlerle ve sizin görüşünüz dahilinde bu görevin yapılması sorumluluğunu kabul ve üzerime alamayacağımdan, diğer bir kişinin 4.Ordu komutanlığına atanmasını rica ederim.”⁹⁹

Ahmet Cemal Paşanın sert çıkışının, Enver Paşanın üzerinde olumlu etki yarattığı anlaşılıyordu. Enver Paşa, Ahmet Cemal Paşaya cevaben şöyle yazmıştır: “Aramızda düşünüş ve görüş ayrılıkları yoktur. Filistin’in savunulması için her çareye başvurarak elden ne gelirse yapmak lazım geldiği kanısındayım...4.Ordu Komutanı olarak, vatana karşı yaptığınız kıymetli hizmetlerinizden, bundan sonra da vazgeçilemeyeceğini, takdir buyurursunuz umduğundayım.” Enver Paşa, böylece Ahmet Cemal Paşayı istifa etmekten vazgeçirmiştir.¹⁰⁰ Osmanlı İmparatorluğu, Filistin ve Irak Cepheleri’nden birisinde siklet (ağırlık) merkezi yaparak düşmana karşı kuvvet dengesini sağlaması gerekirdi. Başkomutan Vekili Enver Paşa, İngilizler’in 11 Mart 1917’de Bağdat’ı ele geçirmesinden sonra, Hilafet’in kutsal saydığı bu şehri, tekrar geri almak ve Osmanlı İmparatorluğu’nun prestijini kurtarmak istiyordu. Almanya, Osmanlı İmparatorluğu’yla 2 Ağustos 1914’te imzaladığı Gizli İttifak Antlaşması’nın 4.maddesi gereğince, Osmanlı toprakları bir tehlikeyle karşılaşır, gerekirse, silahlı kuvvetleriyle korumayı taahhüt etmişti.¹⁰¹

⁹⁹ a.g.a., Kls.3221, Dos.H-67, Fih.1-11.

¹⁰⁰ a.g.a., Kls.3221, Dos.H-68, Fih.1-20. Von Kress Paşa, Enver ve Ahmet Cemal Paşaların aralarındaki anlaşmazlığı şöyle ifade etmiştir: “Cemal’in cepheyi kısa bir ziyareti esnasında, bende hasıl olan intibaa nazaran Enver ile Cemal arasındaki münasebet mühim surette sarsılmış olacaktı...Enver Cemal’in emri kumandasının her türlü teferruatına müdahale ediyor ve mahalli ahvalle kabili telif olmayan bir politika tatbik ediyordu. Şimdiye kadar Enver’e karşı olan büyük dostluğunu tebarüz ettiren Cemal,4.Ordu Komutanlığından çekilmek fikriyle ciddi surette meşgul olmaya başlamıştı...” Kressstein, a.g.e., ss.162-163.

¹⁰¹ Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında 2 Ağustos 1914’te imzalanan İttifak Antlaşması’nın 4.Maddesi şöyledir: “Almanya,Osmanlı topraklarının tehdit edilmesi halinde ve

Enver Paşa, başlangıçta harbin kesin sonucunun Avrupa Cepheleri'nde alınacağı düşüncesiyle, Türk Kuvvetlerini Avrupa Cepheleri'ne göndermiş, Filistin ve Irak Cepheleri'ndeki durum kritikleştikten sonra, Avrupa'nın Romanya, Galiçya ve Makedonya Cepheleri'nde bulunan 6, 15 ve 20.Kolordularını kademeli olarak çekmeye başlamış, aynı zamanda Almanya'nın kuvvet göndermesini istemişti. Enver Paşanın yardım isteği kabul edildikten sonra, prensip olarak, Osmanlı Devleti'ne bir Alman Ordu Komutanı ve çoğunluğu Alman subaylarından oluşan bir ordular grubu karargahı gönderilecekti. Ordular grubu, bir kısım Alman muharebe, muharebe destek ve muharebe hizmet destek kıt'alarıyla Türk birliklerinden kurulacaktı. Yıldırım Ordular Grubunun kuruluş amacı, Bağdat'ı ele geçirmektir. Ancak, kuruluşunda bulunan 7. Ordunun Filistin Cephesi'nde de kullanılması düşünülmüştü.¹⁰² Bağdat'ın, İngilizler'in egemenliğinden kurtarılması amacıyla, Yıldırım Ordular Grubu meydana getirilmişti. I.Napolyon'un Mısır'a saldırısı zamanında kullanılan "Yıldırım" deyimini, bu defa da Filistin Cephesi'nde kullanılmıştı.¹⁰³ Ahmet Cemal Paşa; Birinci Dünya Harbi başladıktan sonra çok önemli stratejik hatalar yapıldığını, Bağdat seferinin de Filistin Cephesi'nin kaybedilmesine neden olacağı görüşünü şöyle ifade etmişti:

"Birinci Dünya Harbi'ne girişimizden itibaren, strateji bakımından yapılan hataları gözümün önünden geçiriyordum. Önce Kars'ı ele geçirmek düşüncesiyle Aralık 1914'te yapılan Sarıkamış taarruzu(Doğu Cephesi), Kafkas Ordumuzun (3.Ordu) tamamen elden çıkmasına neden olmuş, bir daha aynı kudret ve kuvvete sahip olarak teşkil edilememiş olan bu ordu, Erzurum'u savunamayarak Ruslar'ın eline geçmesine neden olmuştu. Sonradan düşmanın Çanakkale'den çekilmesi üzerine, 2 ve 3.Ordular tarafından girilen Erzurum'un geri alınması hareketi, Erzincan'ın düşmesine sebep olmuştu. Kut-el Amara'daki İngiliz Ordusunun esir edilmesinden sonra, Irak Ordusunun bir kısmının alınarak (13. Kolordu)İran'da fetihler icrasına me-mur edilmesi, neticede Bağdat'ın düşmesine sebep olmuştu. İşte şimdi de

tehdide uğrayan yerde Osmanlı Devleti'ne silahla yardım etmeyi üzerine alır." Karal, a.g.e., c.IX, s.381.

¹⁰² Gnkur. ATESE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, ss.81-82; Karal, a.g.e., c.IX, s.512; Armstrong, a.g.e., s.60.

¹⁰³ Karal, a.g.e., c.IX, s.512; Sanders, a.g.e., s.201. Prof.Dr. Vamık D.Volkan ve Itzkowitz'e göre: "Enver, Mart 1917'de Bağdat İngilizlerin eline düştüğünde Hicaz'ı yeniden ele geçirmek için bölgeye bir destek birliği planlarından vazgeçmiş olmakla birlikte, kendisini son yaşanan duruma bir mukabelede bulunmaya zorunlu hissediyordu...Enver 'Yıldırım' lakabıyla anılan I.Beyazıt (1839-1402) döneminden esinlenerek Yıldırım Ordusu olarak anılacak özel bir vurucu kuvvet örgütledi. Enver'in düşü, Halep'te toplanmaya başlayan bu ordunun hızla çözü geçerek, Bağdat'ın İngilizler'den geri alınmasını sağlamaktı." Volkan, a.g.e., ss.141-142.

Kudüs, Filistin ve belki bütün Suriye'nin düşmanın istilasına maruz kalmasına (işgal etmesine) neden olacaktı..."¹⁰⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun Irak Cephesi'nde Bağdat'a, İtilaf Devletleri'nin, Filistin Cephesi'nde Gazze'ye taarruz hazırlıklarını sürdürürlerken, İngilizlerin Avrupa'da yaşayan Yahudileri Türklere ve Almanlara karşı kullanmak için plan ve propaganda yaptıkları, yalan haberler yayımladıkları görülmektedir. İngilizler ve Fransızlar'ın propaganda faaliyetlerine karşı Kudüs Ermeni Patriği,9 Temmuz 1917'de Avrupa gazeteleri ve Bern Sefaretine bir beyanname göndererek: "Osmanlı ve Alman otoritelerince, Kudüs ve Filistin'de kilise ve manastırların yağmalandığı, mallarına el konulduğu, tahrip edildiği, Yafa (Tel Aviv)'daki Yahudilerin sürgün edildiği ve Ahmet Cemal Paşanın bölgedeki icraatları konusunda çıkan haberlerin gerçek dışı olduğu" bildirmiştir.¹⁰⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun Filistin'deki egemenliğini ve adaletini savunan bu bildirinin Ermeni Patriği tarafından gönderilmesi, Filistin'deki Emenilerin Osmanlı idaresinden memnun olduklarını göstermektedir. Filistin ve Irak Cephesi, Birinci Dünya Harbi'nde birleşik kaplar esasına dayanıyordu. Her iki cepheden birisinde meydana gelen olay veya yapılan hata diğerini de direkt olarak etkiliyordu.¹⁰⁶ Enver Paşa, 24 Haziran 1917'de yapılan Halep toplantısından İstanbul'a döndükten sonra, Yıldırım Ordular Grubunun teşkil edilmesi için hazırlıklara başlamıştı. General Falkenhayn'ın Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına ataması 11 Temmuz 1917'de Padişah V.Mehmet Reşat'a onaylatılmıştır.¹⁰⁷ Başkomutan Vekili Enver Paşa, 15 Temmuz 1917'de Yıldırım Ordular Grubunun aşağıdaki teşkil emrini yayınlamıştır:

¹⁰⁴ Cemal, *Cemal Paşa, Hatıralar*, ss.199-200; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, s.315.

¹⁰⁵ *Başbakanlık Arşivi*, Dos.2884, G.52.

¹⁰⁶ Mareşal Falkenhayn'dan sonra, Filistin Cephesi'nde görevli bulunan Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına atanmış olan Mareşal Liman Von Sanders, Kut-el-Amara'dan sonra Irak Cephesi'nde yapılan hatayı şöyle anlatıyor: "Goltz'un sahneden çekilmesinden sonra şu hata işlendi; Türkler, Irak'ta elden çıkmış geniş araziye geri almak için, İngilizler'e saldırmaları ve Kut-el-Amara'nın başarısının meyvelerini derlemeleri gerekirken, 13.Kolorduyla tarafsız İran arazisinde harekete geçtiler." Sanders, a.g.e., ss.161-162.

¹⁰⁷ Volkan, a.g.e., s.142; Karal, a.g.e., c.IX, s.533. Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*,s.83. General Allenby, Temmuz 1917'den itibaren Filistin'e tekrar taarruz için hazırlıklara başlarken, General Falkenhayn, 6 ve 7.Orduları komutası altına alıp "Asienkorps" (Asya Ordusu) adıyla birleştirmek, Mezopotamya (Irak)'da karşı bir saldırıya geçerek, Bağdat'ı geri almak üzere hareket planları hazırlamaya başlamıştır. Winstone, a.g.e., ss.395-396.

“Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı adıyla yeni bir Grup Komutanlığı teşkil olunmuştur. Grup Komutanlığı şimdilik İstanbul’da bulunacaktır. Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına Mareşal Von Falkenhayn Paşa (Eski Almanya Genelkurmay Başkanı olan General Falkenhayn’a Osmanlı İmparatorluğu tarafından Mareşallik rütbesi verilmişti) ve Kurmay Başkanlığına Albay Von Dommes (Almanya’dan gelmiştir) atanmıştır. 6 ve 7.Ordular (6.Ordu halen Irak Cephesi’nde İtilaf Devletleri’ne karşı savaşıyordu), Yıldırım Ordular Grubunun emrine verilecektir. Şimdiden tespit edilen kuruluş şöyledir: 6. Ordu:2, 6 ve 46. Tümenlerden kurulu 13.Kolorduyla, 14,15 ve 52.Tümenlerden kurulu 18. Kolordu. 7.Ordu:19 ve 20.Tümenlerden kurulu 15.Kolorduyla, 24,50 ve 59.Tümenlerden kurulu 3. Kolordu. Alman Asya Kolu: II.No.lu Paşa Karargahı, üç bölüklü üç piyade taburu (6’şar miki-neli tüfekli), diğer topçu ve destek birlikleri. 6.Ordu yarından itibaren Yıldırım Ordular Grup Komutanlığının emrine girecektir. 7.Ordu Karargahı, bir an önce Harbiye Nezareti tarafından ikmal edilecektir. Örgütlenmesi biter bitmez Yıldırım Ordular Grubu emrine girecektir.7.Ordu Karargahı şimdilik İstanbul’da bulunacaktır...”¹⁰⁸

Yıldırım Ordular Grubunun kuruluşuna 6 ve 7.Ordularla¹⁰⁹ birlikte “Alman Asya Kolu” adıyla Paşa-II Müfrezesi¹¹⁰ de verilmişti. Komutanlar, Halep toplantısında Enver Paşanın Bağdat seferi düşüncesine katılmamışlardı. Ahmet Cemal Paşa, Enver Paşanın Bağdat seferi düşüncesini kabul etmiyor, Anadolu’yu tehdit altına sokacak muhtemel bir cephe yarılmasına karşı Filistin Cephesi’nin daha güçlü tutulmasını istiyordu.¹¹¹ Enver Paşa, Alman Ordularının başarısızlığına neden olan Falkenhayn’ın, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına getirmekle stratejik hata yapmıştır.¹¹² 1914-1916 yılları arasında Avrupa Cephesi’nde savaşan iki komutan (Allenby ve Falken-

¹⁰⁸ Belen, *Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, ss.115-117; Tezer, a.g.e., s.112.

¹⁰⁹ Enver Paşa, 6.Ordu Komutanı Alman Von Der Goltz Paşanın 19 Nisan 1916’da Tifüs’ten ölmesi üzerine, yerine amcası Halil Paşayı atamıştı. Mustafa Kemal, 5 Temmuz 1917’de 2.Ordudan, 7.Ordu (Yıldırım) Komutanlığına atanmış ve Filistin Cephesi’ne görevlendirilmişti. Çankaya, a.g.e., s.19; Arı, a.g.e., s.285; Nedim, a.g.e., s.55; Winstone, a.g.e., s.396.

¹¹⁰ Paşa-I Müfrezesi, İkinci Kanal Harekatı’nı desteklemek amacıyla, Albay Von Kress’in emrine gönderilen bir Tabur gücündeki müfrezenin; Paşa-II Müfrezesi, üç piyade, bir topçu taburu, bir uçaksavar bataryası, bir otomobilli cephane kolu, muhabere ve istihkam müfrezeleri, dört uçak müfrezesi, iki seyyar hastahane ve bazı otomobil kollarından kurulu Alman Asya Kolunun özel adı olarak verilmiştir. Cebecioğlu, a.g.e., s.142.

¹¹¹ Volkan, a.g.e., s.142.

¹¹² Falkenhayn, Avrupa’da başarısız olmuş, Alman Genelkurmay Başkanlığı görevinden alınmıştı. Falkenhayn’ın yerine Hindenburg ve Ludendorf geçer geçmez, Almanlar’ın stratejik durumunda iyileşme olmuştu. Kennedy, a.g.e., ss.305-306.

hayn) bundan sonra Filistin Cephesi'nde savaşmaya devam edeceklerdir. Enver Paşa, Bağdat taarruzunun ertelenmesine, Filistin Cephesi'nde büyük bir taarruz hareketinin yapılmasına karar veriyor, bu taarruzun sevk ve idaresine General Von Falkenhayn'ın emri altında Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığını görevlendiriyordu.¹¹³ Ahmet Cemal Paşa, önceden birçok defa Irak Seferi'nden vazgeçilmesini teklif etmiş olmasına rağmen, Enver Paşa teklifi kabul etmemiş ve ısrarla yapılmasını istemiş, Yıldırım Ordular Grubu kurulduktan sonra, Başkomutan Vekili Enver Paşayla 4.Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa arasındaki düşünce farklılıkları daha da artmıştır. Enver Paşa, 31 Temmuz 1917'de verdiği emirle Filistin Cephesi Komutanlığını fiilen teşkil etmiş, komutanlığına General Von Kress Paşayı atamış, kuruluşuna 20 ve 22.Kolordularla, Birüssebi Grubunu vermiştir.¹¹⁴ Yıldırım Ordular Grubu emrine verilen Alman Asya Kolunda bulunan personel, Filistin Cephesi'ndeki halkı tanımıyor, Türkçe ve Arapça bilmiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu tanımayan Alman subaylardan teşkil edilmiş olan Yıldırım Ordular Grubu karargahı için, pek çok zorlukla karşılaşmak kaçınılmazdı. Subaylardan bazılarının Türkiye'de önceden harita yapmakla uğraşmış ya da herhangi bir Türk ordusunda çalışmış olmaları, karşılaştıkları sorunları çözmek için yeterli olmamış, özellikle dil sorunu devam etmiştir.¹¹⁵

İkinci Gazze Muharebesi'nin bitiş tarihi olan 20 Nisan 1917'den itibaren yüz gün geçtiği halde komutanlar arasında tartışmalar sürmüştü, uygun hareket tarzı seçilerek karar verilememiş, muharebe gücü üstünlüğü, zamanla İngilizler'in lehine gelişmiştir.¹¹⁶ Enver Paşa, Filistin Cephesi Komutanlığının sol (doğu) kanadıyla İngilizler'in sağ (doğu) kanadına taarruz edilmesini düşünüyordu. Bu maksatla, Albay İsmet'i (Orgeneral İnönü) Kafkas Cephesi'nden, Albay Hüseyin Hüsnü (Emir)'yü de Romanya'dan getirtmişti.

¹¹³ Kressenstein, a.g.e., s.171

¹¹⁴ Emir, a.g.e., 2002, s.64.

¹¹⁵ Sanders, a.g.e., s.205. General Von Falkenhayn, Yıldırım Ordular Grubu Karargahını teşkil etmek üzere, Almanya'dan 100-150 kişi kadar personel getirmişti. Bu subay ve sivil memurlar Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Ordusunu tanımıyorlardı. Kressenstein, a.g.e., s.172.

¹¹⁶ Liman Von Sanders bu gecikmeyle ilgili olarak şöyle demektedir: “Türkiye’de gayet güzel planlar yapılmış olabilir, kağıt üzerinde son derece mükemmel emirler yazılabilir, ama bunların yerine getirilmesi istendi mi, ya başka şekilde uygulandığı ya da hiç uygulanmadığı görülür. Tercüme de bile daima anlaşmazlıklar çıkar, fakat asıl anlaşmazlık, daha çok emir verenle emri yerine getirecek olan arasındadır. Bu kimseler, Alman emir ve tertiplerini nadiren doğru bulurlar. Onlara göre, Almanlar’ın bu korkunç aceleciliği boş bir telaştır ve bu yüzden pek çok kötülük olabilir... Yıldırım bir Alman teşkilatı olarak görüldüğü için, Türk subaylarınca muhakkak ki, hoş karşılanmamıştır. Bu görüşçe çeşitli makamlarda pasif bir direnme yaratmış ve bu direnme illerdeki sivil memurlara kadar yayılmıştır.” Sanders, a.g.e., ss.205-206.

İngilizler, kuvvetlerini takviye ederek, Filistin Cephesi'nde dört kat kuvvet üstünlüğüne ulaşmışlardı. Başkomutanlık tarafından, Romanya'dan 6.Kolordu, Galiçya'dan 15.Kolordu Filistin Cephesi'ne sevk edilerek, Birüsbey bölgesinde sıklet merkezi yapılabilir ve İngiliz Ordusuna karşı muharebe ve destek gücü üstünlüğü sağlanabilirdi. Ancak, 6.Kolordu Romanya'da bırakılmış, 46.Tümen Irak Cephesi'ne gönderilmiş, 15.Kolordu Bağdat seferi için taşınmaya başlanmıştı. Bu suretle, kaybedilen dört ay kadar uzun bir zaman Filistin Cephesi'de Osmanlı Ordusunun zayıflamasına neden olmuştur.¹¹⁷

Ahmet Cemal Paşa, Enver Paşayla görüşerek problemleri çözmek amacıyla, 15 Ağustos 1917'de İstanbul'a, Mareşal Falkenhayn 6 Eylül 1917'de, Filistin Cephesi'ne hareket etmiştir. Mareşal Falkenhayn, Filistin Cephesi'ne hareket ettikten sonra aynı gün, Haydarpaşa İstasyonu'nda cepheye gönderilmek üzere vagonlara yüklenmiş bulunan cephaneler infilak etmiş, bu olayda, Haydarpaşa İstasyon'u, iskele ve birçok yiyecek maddesi tahrip olmuştur. Almanya'dan trenle İstanbul'a gelen cephane sandıklarından birinin yere hızlı atılmasıyla bu infilakın meydana geldiği düşünülemez. Bunun düşman tarafından tertiplenmiş bir sabotaj olması ihtimali daha kuvvetlidir.¹¹⁸ Mareşal Falkenhayn, Yıldırım Ordular Grubunu önce Irak Cephesi'nde kullanmayı düşünmüş, sonra bunun mümkün olamayacağını anlayınca, Almanya'nın çıkarlarını korumak amacıyla, ülkemizde kalarak, Filistin Cephesi'nde İngilizler'e taarruz etmeyi planlamıştı.¹¹⁹ General Falkenhayn, Yıldırım Ordular Grubu kuvvetlerini Filistin Cephesi'ne getirmekle beraber emir ve komutayı da üzerine almayı düşünüyor, Ahmet Cemal Paşaysa komutayı bir yabancı generalde bırakmak istemiyordu. Enver Paşa, General Falkenhayn'ın Filistin Cephesi'ni gördükten sonra, verdiği rapora dayanarak Ahmet Cemal Paşaya "*Şimdiki durum,7.Ordudan diğer kısımların dahi Sina Cephesi'ne verilmesini gerektirmektedir. Mareşal Falkenhayn'ın bizzat yaptığı keşif sonucunda menzil ve geri ulaşımında alınmasını lüzumlu gördüğü tedbirlerin hemen yerine getirilmesi gerekir. Bu konuda Falkenhayn Paşanın bildireceği isteklerin yapılmasını rica ederim*" emrini vermiştir.¹²⁰ Enver

¹¹⁷ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina- Filistin Cephesi*, ss.88-89.

¹¹⁸ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*,c.III, Ks.3, s.420; Sanders, a.g.e., ss.213. Şükrü Mahmut Nedim'e göre: "*İngiliz casuslarının, 6 Eylül 1917'de İstanbul'da Haydarpaşa Limanı'ndaki Filistin'e giden demiryolu makaslarına ve Filistin Cephesi'ne gönderilmek üzere depolarında bekletilen cephane,erzak ve levazım depolarına yaptıkları sabotaj,Filistin Cephesi'ndeki savaşın seyrini İngilizler'in lehine çevirmiştir.*" Nedim, a.g.e., s.56.

¹¹⁹ Tezer, a.g.e., s.135.

¹²⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.28; Volkan, a.g.e., s.142.

Paşa, Filistin Cephesi'ndeki tehdidin farkına varmaya başlamış, General Falkenhayn ve Ahmet Cemal Paşa arasında yaşanan Filistin Cephesi'nin komuta sorununu çözmeye çalışmıştır.¹²¹

(3) Mustafa Kemal Paşanın Raporu

Enver, Ahmet Cemal ve Falkenhayn Paşalar arasındaki tartışmalar, Mustafa Kemal Paşayı da etkilemiştir. Mustafa Kemal Paşa, 7.Ordu'nun Filistin Cephesi'ne gönderilmesi halinde, emir ve komutanın Von Kress Paşayla kendisi arasında bölünmesine, Mareşal Falkenhayn'ın Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına atanmasına ve taarruz planına karşı çıkmıştır.¹²² Almanya, Batı Cephesi'nde başarılı olamamış, ekonomik gücü askeri hareketini destekleyemeyecek şekilde zayıflamış,¹²³ Türk Ordularını sadece kendi çıkarları için kullanmaya başlamış, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu olumsuz koşullarsa egemenliğini tehdit edecek boyutlara ulaşmıştı.¹²⁴ 7.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, ülkenin yaşadığı problemleri ve çözüm tarzlarını kapsayan aşağıdaki tarihi raporunu, 20 Eylül 1917'de Halep'ten Başkomutan Vekili Enver Paşa, Sadrazam Talat Paşa, Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşaya göndermiştir:

“...Bütün Suriye ve Hicaz, şimdiye kadar olduğu gibi, her hususta bir İslam Osmanlıya ait olur ve bunun emri altında olarak Sina-Filistin Cephesi'nin hareketini bağımsız olarak diğer bir İslam Osmanlı üzerine alır. İşte yurt yararına en uygun şekil budur. General Falkenhayn'ın gelmesi ve onunla ivedi taahhütlere girişilmesi ve Kress'in daha önce hak kazanmış olması, sözün kısası Almanlar'ı idare etmek gibi sebep ve etkenler yurt yararlarının gerektirdiği açık ve kesin şekli engelleyemez inancındayım. Ölüm kalım sorunlarında olsun karar verme hakkından yoksun bulunduğumuzu sanmıyorum. Bununla birlikte benim bildiğim sebepler, Falkenhayn'ın kullanılması zorunluluğu uğrunda memleket yararlarını az da olsa tehlikeye düşürecek derecede kuvvetli saymıyor ve Sina-Filistin Cephesi'nin Kress'in ve 7.Ordu

¹²¹ Başkomutan Vekili Enver Paşa, Bağdat hareketinden vazgeçilmesi, 7.Orduyla takviye ederek Filistin Cephesi'nde sıklet merkezi yapılması, Falkenayn, Ahmet Cemal, Mustafa Kemal ve Von Kress Paşaların komuta sorunlarıyla ilgilenirken, Alman Genel Karargahının Irak hareketini ertelediği, Yıldırım Ordular Grubunu Filistin Cephesi'nde kullanmaya karar verdiği, bu maksatla Osmanlı hazinesine borç olarak kaydedilen beş milyon Altın Lira'nın Falkenhayn emrine tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, s.119, 122.

¹²² Volkan, a.g.e., s.142; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, s.326; Criss, a.g.e., s.31.

¹²³ Karal, a.g.e., c.IX, s.502

¹²⁴ A. Mete Tuncoku, *Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, 2001, s.33.

Komutanı'nın emri altında iki ordu tarafından savunulması ve bu iki orduya Falkenhayn'ın komuta etmesi gerekiyorsa vatan menfaatleri için bu suretle hizmetten kaçınılamaz. Ancak, bu halde General Falkenhayn'ın bütün Suriye ve Hicaz'a komuta eden kişinin emri altına girmesi tartışmaya tahammülü olmayan bir sorundur. Bu halde, devlet gözündeki en yüksek sorumlu bir Osmanlı olup, bütün iç ve siyasi kuvvetler onun elinde bulunur; ve Falkenhayn yalnızca bir askeri komutan durumunda kalır...İki ay sonra durum taarruza elverişli olmayıp, bütün kuvvetlerle Filistin'in savunulması sağlanabilirse General Falkenhayn, dünya ve memleketimize karşı en büyük başarıyı kazanmış şeklinde ortaya çıkacağına şüphe yoktur. Fakat, bu halde hükümetin takviyesi ve yurt şartları şöyle dursun, yurt tüm olarak elimizden çıkarak bir Alman sömürgesi haline girmiş olacaktır ve General Falkenhayn bu amaç için bizim borcumuz olan altınları ve Anadolu'dan getirdiğimiz son Türk kanlarını kullanmış bulunacaktır. Sözün kısası, gerek mülki idare ve gerek halk içinde yapılacak işlerin herhangi olağan bir memleket sorunu değil, en birinci bir memleket savunması sorunu olduğu, bu dönemde yurdun hiçbir köşesinin herhangi bir yabancı idaresi altına verilmesi, Saltanat hayatını kesin olarak yıkar ve ortadan kaldırır. İşte benim düşüncelerim bunlardır. Bulduğunuz mevki sebebiyle bunları açıklayarak, vicdanımın üzerinden büyük bir yükü atmış olduğum kanısındayım.”¹²⁵

Mustafa Kemal Paşanın, altı sayfa olan bu raporunun beş sayfası ülke, sadece bir sayfası askeri konuları kapsamaktadır. Raporda belirtilen hususlar, Mustafa Kemal Paşanın Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu olumsuz koşulların giderilmesi için alınması gerekli tedbirleri ifade eden, politik-askeri değerlendirmesi olarak mütalaa edilmelidir. Mustafa Kemal Paşanın 20 Eylül 1917'de yazdığı ilk tarihi rapor, anlam bakımından çok önemlidir. Emir ve komuta hakkındaki teklifleri, Ahmet Cemal Paşanın düşüncelerini teyit etmektedir. Suriye, Filistin ve Hicaz'da yüksek emir-komuta sorumluluğunun bir Türk komutanının elinde bulunması çok önem-

¹²⁵ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, 4.b., İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968, ss.12-13; Cemal Kutay, *Ardında Kalanlar*, İstanbul, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi Basımevi, 1988, s.246; *Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Atatürk Koleksiyonu: AT-ZB, Kutu (K):35, Gömlek (G):62, Belge No (B):62-39; Atatürk, Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, c.IV, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, TTK Basımevi 1991, ss.2-8; Tezer, a.g.e., ss. 141-147; Çankaya, a.g.e., s.19; Arı, a.g.e., ss.292-293; Sertoğlu, a.g.e., c.VI, s.3561-3562; Karal, a.g.e., c.IX, ss.553-554; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, 22.b., c.I, 1881-1919, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963 (2004), ss.273-274; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, ss.106-111; Volkan, a.g.e., s. 143; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, ss.325-326,329-333; Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, ss.175-180; Cebecioğlu, a.g.e., ss.191-199; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*,c.III, Ks.3, ss.400-407; Atay, Çankaya, ss.104-106; Emir, a.g.e., ss.71-77.

lidir. Çünkü, bu komutan, yalnız askerliğin gereklerini değil, aynı zamanda hükümet adına mahalli idareyi de yönetecektir. Böyle bir yetkiyi, hiçbir devlet kendi toprağında bir yabancıya vermemiştir. Bu durumda, Mareşal Falkenhayn, Bağdat seferinden vazgeçince Almanya'ya geri gönderilmeliydi.¹²⁶ Mustafa Kemal Paşanın bu rapordaki ana fikri; “*Ahmet Cemal Paşa Yıldırım Ordular Grubu Komutanı, kendisi de Filistin Cephesi komutanı olmalı*” mesajını Başkomutan vekili Enver Paşaya iletmek istemişti. Mustafa Kemal Paşanın Yıldırım Ordular Grubu komutanı, Fevzi Paşanın (Mareşal Çakmak) 7.Ordu Komutanı, Albay İsmet (Orgeneral İnönü)'in 8.Ordu Komutanı olarak atanması, en uygun hareket tarzı olabilirdi. Mareşal Von Falkenhayn, Mustafa Kemal Paşanın raporunda belirttiğine göre, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı yetkisini, her şeyden önce ve her şeye tercihen Almanya'nın çıkarları için kullanmaya başlamıştı. Mareşal Falkenhayn, bu niyet ve maksadını gerçekleştirmek üzere, Yıldırım Ordular Grubu Karargahında görevli bulunan bazı Alman subaylarını, 7.Ordu bölgesinde bulunan bazı aşiret reislerine göndererek, onlarla direkt olarak iletişim kurmaya ve kendi ülkesinin çıkarları için propaganda yapmaya çalışıyordu.¹²⁷ Mustafa Kemal Paşa, 24 Eylül 1917'de Başkomutan Vekili Enver Paşa ile Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanı Ahmet Cemal Paşaya gönderdiği ikinci raporda: Filistin Cephesi'ndeki askeri durumu olumsuz şekilde değerlendirdikten sonra, Mareşal Falkenhayn hakkında çok daha sert ifadeler kullanıyordu: “...*Falkenhayn asla Sina Cephesi'nde vazife alamaz. Arabistan Başkomutanlığı (Ahmet Cemal Paşanın) tahtı emrinde olarak (Ahmet Cemal Paşanın Sina'nın müdafaası (savunması), yalnız 7.Ordu Komutanı'na ait olur. Yahut acizleri 7.Ordu'nun kumandasından af olunurum(istifa edereim)...*” diyordu.¹²⁸

Osmanlı'nın en güçlü kişileri olan ve iktidarı ellerinde bulunduran Enver, Talat ve Ahmet Cemal Paşalara gönderilen, onların politikalarının ve askeri stratejilerinin yanlış olduğunu ifade eden bu raporlar, aynı zamanda iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Partisi'nin uygulamalarının tenkit edilmesi anlamını taşıyordu. Osmanlı Ordusunun bir paşası, İttihat ve Terakki Partisi'nin uygulamalarını tenkit ediyor, personelin yozlaşmış olduğunu söylüyor, Alman Mareşali Falkenhayn'ı komutanı olarak kabul etmiyor ve bu raporun altına imza atıyordu.¹²⁹ Başkomutan Vekili Enver Paşa, Mustafa Kemal ve Ahmet Cemal Paşaların tekliflerini hiç dikkate almadan, 26 Eylül

¹²⁶ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks..2, *Sina-Filistin Cephesi*, s.112.

¹²⁷ Tezer, a.g.e., s.135.

¹²⁸ Atatürk, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, ss.8-12; Tezer, a.g.e., s.152; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, ss.409-413; Cebecioğlu, a.g.e., ss.200-205.

¹²⁹ Volkan, a.g.e., s.143.

1917’de, Filistin Cephesi’nde yeniden teşkilatlanmayı şöyle yapmıştı: “4.Ordu lağvedilmiştir. Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşa, Suriye, Filistin, Hicaz ve Yemen’deki kıt’aların komutanlığını Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı adı altında yürütecektir. Yıldırım Ordular Grubuna bağlı 7.Ordu, Sina Cephesi’ne alınacak ve bu ordu Sina Cephesi’nde bulunduğu sürece şimdiki Sina Cephesi komutanlığına mensup kıt’alar, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının emrine verilecektir. Yıldırım Ordular Grubu, Sina Cephesi’yle Kudüs Bağımsız Sancağı askeri hareketini bağımsız olarak idare edecek, bu harekatta Suriye ve Batı Arabistan Komutanlığına bilgi verecektir...”¹³⁰Enver Paşa, General Falkenhayn ve Ahmet Cemal Paşayı kırmak için emir ve komuta birliği prensibine uygun olmayan bir teşkilatlanma yapmış, Mustafa Kemal Paşanın çok önemli olan raporunuysa hiç dikkate almamıştı. Enver Paşa, Alman paşalarını, Türk paşalarına tercih etmişti. Üçüncü Gazze Muharebesi’nden bir ay kadar önce yapılan bu teşkilatlanma, komutanlar arasındaki anlaşmazlığı şiddetlendirmiş, savunma hazırlıklarımızı çok olumsuz şekilde etkilemiştir. Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşanın 20 ve 24 Eylül 1917 tarihli yazılarına 29 Eylül 1917’de şu cevabı vermişti:

“Şimdi aldığım tahriratı alillerindeki (yazınızdaki) mütalaaları biraz önce Cemal Paşayla olan muhaberatınızdan (haberleşmenizden) öğrenmiştim. Gerek memleketin ve gerek ordunun bugünkü durumunu ben de aynı veçhile görüyorum ve biliyorum. Fakat düşmanlarımızın da üç senelik muharebe neticesinde, buldukları hal, bizimkinden iyi değildir. Rusya’nın girdiği ve daha sonra İtalya’nın gireceği haller, durumu, bizim lehimize çok değiştirmiştir. Sina Cephesi hakkında verdiğim talimat evvelce 4.Orduyla müzakere ve işar buyurulan (açıklanan) maddelerin büyük bir kısmını halletmiş olduğu için, bunlar hakkında ayrıca bir şey söylemeyeceğim. Zatialinizi eskiden beri tanıdığım ve takdir ettiğim için en müşkül zamanda ve en mühim vazifede bulunmanızı yurt yararlarına uygun bulmuş ve böylece Padişah’ın iznini almıştım. 7.Ordu, büyük kısımlarıyla Sina Cephesi’ndeki Kress Paşanın 8.Ordusu yanında, 7.Ordu Komutanı sıfatıyla kemali muvaffakiyetle ifayı hizmet buyurulacağına eminim. Cenabı Hak’kın şimdiye kadar her yerde üzerimizden eksik etmediği inayeti rabbaniyesini ordumuza bundan böyle de bahşeylemesini ve zatı alinize de yardımcı ve muin (yardımcı) olmasını dilerim. Fikrimin teferruatını yakında orduya gelecek olan Cemal Paşa Hazretleri anlatacaktır. İnşallah yakında görüşürüz.”¹³¹

¹³⁰ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, ss.407-408; Belen, *Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, s.123; Sanders, a.g.e., s.209; Vakıf, a.g.e., s.351; Cebecioğlu, a.g.e., s.28.

¹³¹ a.g.a., K.62, G.35, B.62-57; Tezer, a.g.e., s.153; Cebecioğlu, a.g.e., s.30; Aydemir, *Make-donya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa*, c.III, ss.333-336.

Enver Paşa, bu cevabı yazmadan önce 26 Eylül 1917'de Filistin Cephesi'nin sorumluluğunu Mareşal Falkenhayn'a vermiş ve Mustafa Kemal Paşanın raporunu dikkate almamış, Padişah ve Ahmet Cemal Paşayı da kullanarak Mustafa Kemal Paşayı etkilemeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşanın bu yazısına 30 Eylül 1917'de şöyle karşılık vermişti: *"Vazifemin gereği olan ve hakikatten ibaret olan maruzatımda doğruladığım gibi, güçlükler ne kadar büyük olursa olsun memleketimizi selamete ulaştırabileceğime olan güvenim asla sarsılmamıştır. Sina Cephesi'ne bu kadar çok ordu karargahı sığmayacağı hakkındaki düşüncemin lütfen nazarı iltifata alınmasını istirham ederim. Zaten Müşir (mareşal) Paşa verdiği emirde, 7.Orduyu halen lağvetmiş olup, görev bölümü ve tertibata imkan bulamakta ve bundan sıkılmaktadır. Bunun için, işin içinde bulunmasını lütfen arzu buyurduğunuz 7.Ordu Karargahı, verilmiş olan emirle, zaten işin dışına çıkarılmıştır... Örneğin daha Halep'e varışında Remadiye Cephesi'nin bana verilmesini yazılı olarak da teklif etmiştim. Birkaç gün sonra karar verileceğini bildirdiler..."*¹³²

Mustafa Kemal Paşanın, Falkenhayn'ın 7.Orduyu pasif durumda tutmasına, Enver Paşanın Almanlar'ı tercih ederek, Filistin Cephesi'nin sorumluluğunu kendisine vermemesine, rapor ve yazılarında belirttiği hususları dikkate almadan oyalayıcı cevaplar vermesine rağmen, ülke çıkarlarını düşünerek emirlerine titizlikle uyduğu görülmektedir. Başkomutanlık, Filistin Cephesi'ni Yıldırım Ordular Grubu, Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı olarak ikiye ayırmış, 7.Orduyu Filistin Cephesi'ne almaya karar vermişti. Enver Paşa, 2 Ekim 1917'de, Sina Cephesi Komutanlığına 8.Ordu adını veren: *"Sina Cephesi Komutanlığına 8.Ordu adı verilmiştir. Von Kress Paşa bu ordunun komutanıdır.7.Ordunun konuş durumuna göre,7 ve 8. Ordulara verilecek kıtalar Yıldırım Ordular Grubu tarafından saptanacak ve Başkomutanlığa bildirilecektir.."* emrini yayımlamıştı.¹³³ Von Kress, 27 Eylül 1914'te kurmay Yarbay rütbesiyle 8.Kolordu Kurmay Başkanlığı'na atanmış, üç yıl sonra general rütbesiyle 2 Ekim 1917'de 8.Ordu Komutanı olmuştu. General Falkenhayn'la Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüş farklılıkları da gün geçtikçe büyüyordu. Enver Paşaysa Mustafa Kemal Paşanın tekliflerini kabul etmeyerek, 2 Ekim 1917'de şu cevabı vermişti: *"100 kilometreden fazla uzunluğu olan Sina Cephesi'nin iki bölgeye bölünmesini pek*

¹³² a.g.a., K.35, G.62, B.62-58; Tezer, a.g.e., s.32.

¹³³ a.g.a., Kls.1137, Dos.H-66, Fih.85. Filistin Cephesi'nde, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı kurulduktan sonra, 4. Ordu lağvedilmiş, Ahmet Cemal Paşa Suriye ve Batı Arabistan Komutanlığı görevine atanmış, 7 ve 8.Ordular Mareşal Falkenhayn'ın komuta ettiği Yıldırım Ordular Grubuna bağlanmıştı. Ayfer Özçelik, *"Ali Fuat Cebesoy Hayatı ve Faaliyetleri"*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1989, s.81; Kressstein, a.g.e., s.171; Sanders, a.g.e., ss.209-210.

tabi bulurum. Bu sebeple, 7.Ordunun bu cepheye sığmayacağı hakkındaki yüksek düşüncelerine katılmam. Bundan başka, Sina Cephesi'nde bulunacak kıt'aların hareketini sevk ve idare etmeye memur edilmiş olan Falkenhayn Paşanın bu hareketi başarıyla sonuçlandırması için, en doğru karar ve tedbirleri alacağına eminim. Bu konudaki güvenime zatualinizin de katılmanızı özellikle rica ederim."¹³⁴

Enver Paşanın cevabı ve İstanbul'dan Halep'e gelen Ahmet Cemal Paşanın teklifi üzerine düşüncelerinin doğruluğuna inanan Mustafa Kemal Paşa, 7 Ekim 1917'de 7.Ordu Komutanlığından istifa etmiş,¹³⁵ yerine 2.Ordu Komutanı Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) atanmış,¹³⁶ 2.Ordu Komutanlığını da reddederek, İstanbul'a gitmeye karar vermiştir.¹³⁷ Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çok olumsuz koşullarından, İngilizlerin yakın gelecekte Filistin Cephesi'nde yeniden taarruza başlayacağı emareleri karşısındaki duyarsızlıklardan ve ülkenin kaderinin Almanlar'a ihale edilmesinden rahatsızlık duymuş, 7.Ordu Komutanlığından istifa ederek ve daha önce görev yaptığı Diyarbakır'da konuşlu bulunan 2.Ordu Komutanlığını da kabul etmeyerek, gerçekleri Padişah'a ve halka anlatmak istemiştir.¹³⁸

¹³⁴ a.g.a., K.35, G.62, B.62-60; Emir, a.g.e., ss.82-83. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, ss.414-415. Ahmet Cemal Paşa Almanya gezisinden Filistin Cephesi'ne döndüğü zaman durumu şöyle ifade etmektedir: "*Alman Cephesi'nden İstanbul'a avdet ettiğim zaman, 7.Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşayla General Von Falkenhayn'ın arasının açılmış olduğu haberini almıştım. Esbabını (aslını) tetkik edince Mustafa Kemal Paşanın tamamıyla haklı olduğunu anladım. Mustafa Kemal Paşa Ordu Kumandanlığına ait yetkilerini (yetkilerini) tamamıyla muhafaza etmek istiyor, halbuki Von Falkenhayn hatta kolordu kumandanlarına karşı bile yapılmayacak surette 7.Ordu Umuruna (işlerine) müdahale etmeye kalkışıyordu...*" Vakit, a.g.e., ss.352-353; Cebecioğlu, a.g.e., ss.32-39.

¹³⁵ Atay, *Çankaya*, s.103. Ahmet Cemal Paşa Halep İstasyonu'na ulaştıktan sonra, Falkenhayn ve Mustafa Kemal ile görüşmüştür. Mustafa Kemal'in: "*Paşam bu vaziyet muvacehesinde benim yerimde olsanız ne yapardınız?*" sorusuna karşılık Ahmet Cemal Paşanın: "*İstifadan başka çare ve yapılacak hiçbir iş yoktur*" cevabı üzerine Mustafa Kemal: "*Zaten ben de çoktan bu karara varmış bulunuyordum*" demiş, istifa dilekçesini Ahmet Cemal Paşaya vermiştir. Tezer, a.g.e., s.157.

¹³⁶ Karal, a.g.e., c.IX, s.534; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, s.416; Tezer, a.g.e, s.160.

¹³⁷ Aydemir, *Tek Adam*, c.I, 2004, s.275; Armstrong, a.g. e., ss.60-61 ; Gnkur.ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, s.116; Arı, a.g.e., s.296; Çankaya, a.g.e., s.19; Cebecioğlu, a.g.e., s.33; Volkan, a.g.e., s.144; Winstone, a.g.e., s.396; Emir, a.g.e., 2002, s.83.

¹³⁸ Mustafa Kemal'in, 7.Ordu Komutanlığından istifasıyla ilgili günlük ceridelerde yayımlanan hatıraları arasında şu hususlar bulunmaktadır: "*...7.Ordunun içinde bulunduğu Grup Komutanı General Falkenhayn'ın askerlik ve iç siyasetimiz bakımından izlediği usul, tutum ve hareket tarzı, aramızda önemli bir tartışmaya sebep oldu. Bu tartışma, sonunda, daha büyük makamlara aksetti. Ben, çok önem verdiğim düşüncelerime iltifat edilmediğini*

Falkenhayn Yıldırım Ordular Grubu Komutanı, Mustafa Kemal 7.Ordu Komutanı olduktan sonra çatışmaya başlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa, yetkilerini kullanıyor, Falkenhayn'sa kolordu komutanlarının ve ordunun işlerine müdahale ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, sorumluluk bölgesindeki Arap işlerine doğrudan doğruya müdahale etmek isteyen Falkenhayn'a; buna yetkili olmadığını, Araplar'la ilişkilerin ordunun vazife ve sorumluluğu dahilinde bulunduğunu söylüyordu. Ahmet Cemal Paşa; Mustafa Kemal Paşanın haklı olduğunu, Falkenhayn'ın Suriye'de buldukça tesis ettiği otoritenin bozulacağına ve ülke için telafisi mümkün olmayan kötü sonuçlar meydana geleceğine inanıyordu. Ahmet Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşaya istifa edeceğini, Suriye'ye geleceğini bildiren Enver Paşayı beklediğini söylemiş, Enver Paşanın ricası üzerine istifadan vazgeçmişti. Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşadan sonra Ahmet Cemal Paşanın da kendisini oyalamasına ve ülkenin içinde bulunduğu tehditlerin farkına varamamış olmasına çok üzül-müştür. Ahmet Cemal Paşa, istifa etmemesi hakkında: "*Mustafa Kemal Paşa bu hareketimden dolayı bana güvenmişti*" demektedir.¹³⁹

Mustafa Kemal, istifa ettikten sonra, Halep'ten İstanbul'a gidecek tren parasının olmadığını: "...*Burada hatırıma gelen hazin bir noktayı da ilgile-nirseniz işaret edeyim. Ben, Halep'te mevki ve görevime son veren bu giri-şimde bulunduğum ve en son teklif olunan 2.Ordu Komutanlığını da reddet-tiğim sırada, Halep'ten İstanbul'a gitmek için, tren ücreti ödeyecek kadar param olmadığını bilmiyordum...*" şeklinde ifade etmektedir.¹⁴⁰ Mustafa Kemal: "*Şahsına ait olan ve çok sevdiği beş-on at ve kısrağından bir kaçını satın da İstanbul'a gidebileceğini, fakat o en güzel atlarını pazarda satın alacak bir tek adamın çıkmadığını, Ahmet Cemal Paşanın iki bin altın karşı-lığı atları satın aldığını, at ve kısrağıyla İstanbul'a geldiğini, sonra-*

---

görünce, sükut etmedim. Her türlü sonuçları önceden kabul ederek usul ve alışkanlık dı-şında, denebilir ki, biraz isyankar şekilde, kendi kendimi Ordu Komutanlığından af ve hat-ta vekilimi de kendim atayarak görevime son verdim. Bu oldubittiyi büyük makamlara bil-dirdim. Beni bu hareketten vazgeçirmek için General Falkenhayn özel bir mektupla, ayrıca Başkomutanlık Vekaleti ve bu durumla ilgili 4.Ordu komutanı, iyi niyetle ve dostça aracılı-kta bulundular. Bu durum, gerçeğin hala bu kişiler ve makamlar tarafından ne kadar an-laşılmamış olduğunda, yahut anlaşılmışsa, gerçeği saklamak için ne hazin şartlar ve zor-luklar içinde kalmış olduklarına delil olduğundan, beni ancak üzüntülerimi daha şiddetli ifadeye sevk etti. Sonunda oldubittiyi kabul ettiler..." Mustafa Kemal, merkezi Diyarba-kır'da bulunan 2.Orduya tekrar atanmış, ancak bu görevi kabul etmemiştir. Falih Rıfki Atay ve Mahmut Soydan, *Atatürk'ün Anıları*, 1917-1919, Ankara, Olgaç Matbaası, 1982, ss.25-26.

¹³⁹ Cemal, *Cemal Paşa, Hatıralar*, a.g.e., s.210.

¹⁴⁰ Yılmaz Çetiner, *Son Padişah Vahdettin*, 2.b., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993, s.47; Atay, *Atatürk'ün Anıları*, s.26; Aydemir, *Tek Adam*, c.I, 2004, ss.275-276; Volkan, a.g.e., s.144.

dan hayvanları beş bin liraya satan Ahmet Cemal Paşanın üç bin Lira daha gönderdiğini, bu paranın mütareke yıllarında İstanbul'daki girişimlerinde kendisine destek olduğunu" beyan etmektedir.¹⁴¹ Falkenhayn'ın, düşünce, tutum ve davranışları Von Kress ve Ahmet Cemal Paşaların da Filistin'den ayrılmalarına neden olacaktır.¹⁴² Albay İsmet (İnönü), hatıralarında: "Büyük karargahın, Halep'te bir ordu teşkili için her yerden kuvvetler toplamaya çalıştığını öğrendik. Bu orduyla Bağdat'ı kurtarmak üzere bir taarruz hareketi yapılması düşünülüyordu... Bir iki gün içinde Halep'te yeni kolordunun başına gittim. Bir müddet sonra Atatürk'ü de bu orduya kumandan tayin ettiler. Halep'te tekrar ordu ve kolordu içinde beraber bulduk"¹⁴³ demekte, ayrıca, "...Halep'te ordu hazırlanırken, Atatürk istiklal için ciddi endişelerini bir rapor halinde Sadrazam'a bildirmeye karar vermişti. Bu raporu beraber bulunduğumuz vakitlerde hazırlamak üzere beni de vazifelendirmişti... Bu raporun ihtiva ettiği meseleler; mülki idarenin bozukluğu, ordularımızın hali ve Alman kumandanların hakim duruma getirilmesi hususlarında toplanıyordu...O, askeri stratejisinin müdafaa esasına dayandırılmasını tavsiye ediyor, netice olarak, bütün Suriye ve Arabistan Cephesi'nde en yüksek kumanda mevkiinde bir Alman generalinin bulunmasını reddediyordu..."¹⁴⁴

¹⁴¹ Volkan, a.g.e., s.144; Çetiner, a.g.e., s.47; Atay, *Atatürk'ün Anıları*, ss.34-36; Aydemir, *Tek Adam*, c.I, 2004, s.276. Mustafa Kemal Paşa, 7.Ordu Komutanlığı görevini, vekaleten Ali Rıza Paşaya bırakarak, 11 Ekim 1917'de İstanbul'a gelmiştir. Arı, a.g.e., s.296.

¹⁴² Von Kress, Falkenhayn hakkında şöyle diyordu: "...İlk defa olarak Von Falkenhayn'la benim aramda emirlerimiz altında bulunan Türk birliklerinin muharebe kuvvetleriyle manevra kabiliyetleri hakkında çok bariz ihtilaflar meydana gelmişti. Von Falkenhayn'la mahiyetinin harp sahnesini, sevk ve idare edecekleri Türk kıt'alarını henüz birazcık olsun tanımaya vakit bulamadan İngilizlerin taarruz etmesi çok büyük bir talihsizlikti. Bu fenalık, Ordular Grubu Karargahıyla cephe arasındaki uzun mesafenin her türlü şifahi fikir teatisine imkan bırakmamasıyla daha da artmıştı. Bu şartlar altında; General Falkenhayn benim bir Türk kıt'asını bir taarruza sevk etmeden önce tecrübelerime dayanarak çok düşünmüş olmamı, azim ve inisiyatif noksanlığına atfetmesini kabul etmek mümkün değildi..." Kressenstein, a.g.e., ss.189-190. Ahmet Cemal Paşa, olayı şöyle anlatmaktadır: "Enver Paşa Şam'dan geçerken ona, Falkenhayn'nun affedilmesi kabil olmayan hatalarını birer birer saydım. Bu zatın bizi ciddi bir felakete sürükleyeceğini ve bu günkü şartlar içinde, Falkenhayn'ın istemediği Von Kress bu cepheden çekilmektense, Falkenhayn'ın çekilmesini, Yıldırım Ordular Kumandanlığına Mustafa Kemal Paşanın getirilmesini söyledim." Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, s.328.

¹⁴³ Aydemir, *Tek Adam*, c.I, 2004, s.274. Mustafa Kemal Paşanın, 20 Eylül 1917 tarihli raporunda belirttiği konular, bir askeri strateji çerçevesini çok aşmakta, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu maddi ve manevi çöküntüyü her yönüyle ve cesaretle açıklamaktadır. a.g.e., c.I, 2004, s.275.

¹⁴⁴ Selek, *İsmet İnönü, Hatıralar*, a.g.e., c.I, ss.113-114. Albay İsmet Bey (İnönü), yazdığı bir mektubunda: "Bu mektubu Halep'te Ordu Kumandanı olan Mustafa Kemal Paşa yazdı. Beraber düşündük. Hazırladık. Benden imza istemedi ve zaten bir Kılordu Kumandanı ola-

b. Filistin Cephesi'nde Muharebeler

(1) Genel

10 Ekim 1917'de Essane sırtlarında, keşif kollarının önünden telaşla kaçan bir düşman binek otomobili görülmüş, ateş açılmış ve takip edilmişti. Bunun üzerine İngiliz subay Vadi el Hanefiş civarında yaralanmış gibi hareketler yapmaya başlamış, kana bulaştırdığı dürbün ve harita çantasını bırakarak kaçmayı başarmıştı.¹⁴⁵ Çantanın Filistin Cephesi'nde İngiliz irtibat subayı olan Vaynertshagen'e ait olduğu anlaşılmış, Von Kress Paşa, çantayı ve içindekileri bizzat incelemiş, içinde İngiliz taarruz planı, bu subaya, bir kurmay subay tarafından yazılmış, asıl taarruzun Gazze'ye yapılacağını belirten yazı, İngiltere'den gelen mektuplar ve para bulunmuştu.¹⁴⁶ Falkenhayn ve Von Kress çantanın içindeki bilgilerin gerçek mi? yoksa sahte mi? olduğunu, anlamaya çalışıyorlardı. Şayet çanta gerçekten düşürülmüşse, düşmanın taarruz planı ele geçirilmişti. Bu durum nasıl açıklığa kavuşturulabilirdi? Özellikle Vaynertshagen, İngilizler'in kullandığı bir isim değildi. Von Kress, çantadaki evrakların kendilerini aldatmak amacıyla, planlanmış olabileceğine ihtimal vermekle birlikte, gerçek olabileceğini de düşünüyor, Falkenhayn tam olarak karar veremiyordu. Çantanın sahte olduğuna karar verilirse, İngilizler'in asıl taarruzunun cephenin Birüssebi-Teleşşeria kısmından, yakında yapılacağı anlaşılıyordu. Enver, Ahmet Cemal, Falkenhayn ve Von Kress Paşalar birbirleriyle tartışmaktan dolayı, Mısır Kuvvei Seferiye Komutanı General Allenby'nin niyet ve maksadını, ne kadar kuvvetle, ne zaman, nerede ve ne yapacağını tespit edememişler, süratli, doğru, tam ve zamanında yeterli muharebe istihbaratını temin edememişlerdir.¹⁴⁷

rak, imza etmem mümkün değildi... Gerçek budur" demiştir. Aydemir, Tek Adam, c.I, 2004, s. 274.

¹⁴⁵ Fromkin, a.g.e., ss.307-308.

¹⁴⁶ Çantanın içinde bulunan belgeleri incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştı: *"Sina Cephesi'ndeki taarruz ertelenmiştir. Taarruz yağmur mevsiminin en şiddetli zamanında başlayacaktır. Birüssebi-Telleşşeria hattına karşı kuvvetli süvariyle gösteriş, asıl taarruz, Gazze Cephesi'nin batı kesimine yapılacaktır. Taarruzdan önce Gazze sağ kesimine taarruz için çıkış yerleri hazırlanacaktır. Gece taarruzları ve tankların kullanılması planlanmıştır. Gazze Cephesi'ndeki taarruzla koordineli olarak Vadi Hesi, Mecdel ve Nebi Yunus'a birer tugay çıkarma yapacaktır. Çıkarma hareketine Fransız kuvvetleri de katılacaktır."* Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, ss.125-126; Kressenstein, a.g.e., s.125; Nedim, a.g.e., s.61; Emir, a.g.e., 2002, ss.102-103; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, ss.428-429.

¹⁴⁷ Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Falkenhayn ve 8. Ordu Komutanı Von Kress Paşalar, Türkleri aldatmak amacıyla, İngilizler tarafından hazırlanmış çantanın içindeki sahte planlarla meşgul olurken, General Allenby iki ay önce 15 ağustos 1915'te şu taarruz emrini vermişti: *"...Asıl taarruz, Osmanlı savunma mevziinin sol kanadına, Birüssebi bölgesine*

Yıldırım Ordular Grubu Karargahı, düşmanın Gazze istikametinde yapacağı taarruzda dikkati çekmek için, Birüssebi'ye karşı gösteriş hareketi, 8.Ordu Karargahıysa denizle Teleşşeria arasından asıl taarruz, Birüssebi'ye şiddetli gösteri taarruzu, bu hareketiyle koordineli olarak Gazze kuzeyine çıkarma yapabileceğini değerlendiriyor, Gazze bölgesini takviye etmeyi düşünüyordu. İngiliz istihbarat subayının bilerek düşürdüğü çanta ve içindeki evraklar, böylece ilk başarısını kazanmış oluyordu.¹⁴⁸ General Allenby'nin akıllıca hazırladığı aldatma planı, Filistin Cephesi'ndeki durumu değiştirecektir. Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığınca, 28 Ekim 1917'de verilen aşağıdaki emirle Filistin Cephesi ikiye bölünerek, batısı 8.Orduya, doğusu 7.Orduya tahsis edilmiş, Yıldırım Orduları Grubu Karargahı Kudüs'e alınmıştı: "*Sina Cephesi'nde bulunan kıt'aların tertiplenmesi şu şekilde düşünülmektedir: 8.Ordu Karargahı El Huleykat'ta bulunacaktır. Birlikleri: 20 ve 22.Kolordu Komutanlıklarıyla 3,53, 54, 26 ve 7.Tümenler. 7.Ordu Karargahı Halilülrahman (El Halil)'da konuşlanacaktır. Birlikleri: 3.Kolordu Komutanlığıyla 16,19, 24, 27. Piyade ve 3. Süvari Tümenleridir. Yeni emir ve komutanın ne zaman başlayacağı ayrıca bildirilecektir. Bu zamana kadar, Von Kress Paşa cephenin tüm birliklerine komuta etmeye devam edecektir...*"¹⁴⁹

Bu emir, muharebeden iki gün önce verilmiştir. General Allenby, ilk emrini 15 Ağustos 1917'de, ikinci emrini 22 Ekim 1917'de vermiştir. İngilizler tüm taarruz hazırlıklarını yapmışlardı. Osmanlı tarafındaysa birliklerin görev bölümü, emir ve komuta bağlantıları bile kesinlik kazanmamıştı. Yüksek komuta heyeti arasında hoşnutsuzluk ve anlaşmazlık vardı. Silahlı Kuvvetlerin sevk ve idaresi Almanlar'a ihale edilmişti. Stratejik, operatif ve taktik seviyede yeterli ihtiyat ayrılmamıştı. Yıldırım Ordular Grubunun ihtiyatı

yöneltilecek. Bu taarruzu 20.Kolordu ve Atlı Çöl Kolordusu yapacak. Tali taarruz, 21.Kolordu tarafından Gazze bölgesine icra edilecektir." Cebecioğlu, a.g.e., s.35.

¹⁴⁸ Kressenstein, a.g.e., s.175. Kayıp çanta içindeki evraklar, gerçek hareket planının aynı kopyaları olup, General Allenby'nin ana fikriyle küçük ancak, önemli teferruatlarda tam tersine farklılık gösteriyordu. Birliklerin tertiplenmesi aynı olmakla birlikte, asıl taarruz, gerçekte Birüssebi'ye düşünüldüğü halde, bu evrakta Gazze'ye yapılacakmış gibi görünüyordu. Türkler bu aldatmaya hemen hemen inanmışlardı. Yıllar sonra General Allenby'nin Biyografisti Mareşal Lord Wavel şöyle yazmıştı: "*Bu evrakların, Türkler'in savaş öncesi ve sırasındaki hareketlerini belirleyen ana tesirlerden biri olduğu artık biliniyor.*" Winstone, a.g.e., s.413.

¹⁴⁹ Cebecioğlu, a.g.e., s.35; Emir, a.g.e., 2002, ss.131-132. Osmanlı Devleti, Filistin Cephesi'nin sorumluluğunu Von Kress Paşaya vererek, 2 Ağustos 1914'te Almanya'yla yaptığı Gizli Antlaşma'nın gereğini yerine getirmiştir. Bu antlaşmaya göre: "*...Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Almanya, Askeri heyetini Türkiye'nin emrinde bırakacaktır. Türkiye de bu heyetin ordunun sevk ve idaresinde kesin bir etkiye sahip olmasını sağlayacaktır.*" Karal, a.g.e., c.IX, s.381.

olarak elde sadece bir tümen kalmış, bu tümenin yeri de uygun seçilmemişti. İaşe durumu kritik, personel durumu çok kötüydü. Düşmanın niyet ve maksadı tam olarak anlaşılamadığından uygun bir savunma planı ve sıklet (ağırlık) merkezi yapılamamıştı. İngiliz Kuvvetleri Üçüncü Gazze Muharebesi'nden önce her türlü taarruz hazırlığını yaparak, Osmanlı kuvvetlerine karşı hareketin başlangıcında durum üstünlüğü sağlamışlardı.¹⁵⁰ İngilizler'in Filistin Cephesi'nde; 20, 21 ve Çöl Atlı Piyade Kolorduları, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının Gazze-Birüssebi hattında 8.Ordu Komutanlığına atanmış olan Von Kress Paşa komutasında 20, 22 ve 3. Kolorduları bulunuyordu.¹⁵¹

(2) Gazze Muharebesi

Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi, Yahudiler'in vadedilmiş topraklarının merkezinde bulunan Filistin'e sahip olmaları için de fırsat yaratmıştır.¹⁵² İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Arthur James Balfour, Mısır Kuvvei

¹⁵⁰ Mısır Kuvvei Seferiye Komutanı General Allenby: "Türkler 26 Ekim 1917'ye kadar İngiliz 20. Kolordusunun Taarruz için tertiplenmesini açık bir şekilde fark edememişlerdi. Harekatımızın büyüklüğünü, daha sonra bile ilk darbeyi vurmamıza değin anlamamışlardı" demektedir. W.T.Massey, *How Jerusalem Was Won, Being The Record of Allenby's Campaign in Palestine*, London, Constable and Company Ltd., 1919, s.54. General Allenby'nin 22 Ekim 1917 tarihli emri ile ilgili geniş bilgi için bk. a.g.e., ss.278-282.

¹⁵¹ Kressenstein, a.g.e., s.176; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina- Filistin Cephesi*, s.130. Filistin Cephesi'nde 20.Kolordu Komutanı Albay Ali Fuat (Orgeneral Cebesoy), 22.Kolordu Komutanı Albay Refet (Tümgeneral Bele), 3. Kolordu Komutanı Albay İsmet (Orgeneral İnönü) olmuşlardı. Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, ss.119-121. Sina-Filistin Cephesi'ndeki 4.Ordunun Mayıs 1917'de; 174.908 personel, 36.225 hayvan, 5.351 deve, 145.840 tüfek (28.225'i eski) 187 makineli tüfek ve 282 topu bulunuyordu. Bu mevcut, 1 Temmuz 1917'de, 167.119 personel, 39.082 hayvan, 5.568 deve, 151.742 tüfek (52.927'si cephede kullanılan), 354 makineli tüfek ve 330 top olmuştur. a.g.a., Kls.3221, Dos.H-64, Fih.1-27; Kls.3221, Dos.H-55, Fih.1-49. İngiliz Kuvvei Seferiyesinin Nisan 1917'deki personel mevcudu 225.000'i bulmuştur. Bu mevcut giderek artmış olup, Eylül 1918'de 226. 900 İngiliz, 111.800 Hintli ve 128.950 Mısırlı olmak üzere toplam 467.650 personel ve 159.900 hayvana yükselmiştir. Filistin Cephesi'ndeki Osmanlı İmparatorluğu ve İngiliz Kuvvetlerinin tamamı mukayese edildiğinde; İngilizler'in piyadede iki, süvaride sekiz, topçuda üç kat üstünlüğe sahip oldukları görülmektedir. Karal, a.g.e., c.IX, s.516.

¹⁵² Kazım Karabekir Paşa'ya göre: "Yahudiler, Türkiye'de harp ortamından faydalanarak büyük ekonomik menfaatler sağlamak, hem de Siyonist idealleri çerçevesinde Filistin'e sahip olmak için Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sokmak uğrunda çalışan ve tahriklerde bulunan unsurlardan olmuşlardır." Kazım Karabekir, *Cihan Harbi'ne Neden Gidik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?* c.II, İstanbul, 1937,s.104. Almanlar, Filistin'i Almanlaştırmak amacıyla, 20.000 yabancı tebaalı Yahudi'yi savaş içinde himaye ettiler ve Osmanlı tebaasına (nüfusuna) geçmesini sağladılar. Filistin'in Yahudiler'in yeniden iskanında en önemli rolü, böylece Almanya oynamış oluyordu. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman nüfuzu*, İstanbul, Kaynak Yayını, 1983, s.127.

Seferiye Komutanı General Alleby'nin, esas hedefi Kudüs olan Üçüncü Gazze Taarruzu'nu başlatırken, 2 Kasım 1917'de şu tarihi mektubunun son şeklini İngiltere'deki Yahudiler'in Lideri Lord Rothschild'a göndermiştir: "...Yahudi Siyonist emellerine bir sempati deklarasyonu olan aşağıdaki bildirinin, kabine tarafından onaylandığını Krallık Hükümeti adına bildirmekten büyük mutluluk duymaktayım: Krallık Hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için bir milli yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Filistin'de Yahudi olmayan toplulukların sivil ve dini haklarına, ya da başka ülkelerde yaşayan Yahudiler'in hak ve politik statülerine zarar verecek hiçbir şey yapılmayacağı kabul edilmektedir. Bu deklarasyonu Siyonist Federasyon'un dikkatine sunmanızı rica ederim." ¹⁵³

İngilizler'in Filistin'i; Arap İsyanı'nı başlatmak amacıyla, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Arap krallığına dahil edecekleri sözünü vermeleri, aynı zamanda Yahudiler'e tahsis edeceklerini beyan etmeleri, Araplar'ın İngilizler'e ve Museviler'e karşı düşünce, tutum ve davranışlarını olumsuz şekilde etkilemiştir. ABD, Birinci Dünya Harbi'ne, 2 Nisan 1917'de alınan Kongre kararıyla 6 Nisan 1917'de katılmıştı. ¹⁵⁴ İngiltere, Yahudi Lobisini kazanarak, ABD'nin daha fazla desteğini sağlamak amacıyla, Üçüncü Gazze harekâtına başlarken Balfour Bildirisi'ni yayımlamıştır. Balfour Bildirisi'yle Yahudiler için Filistin'in bir ulusal yurt (National Home) olarak ilân edilmesinden sonra, Osmanlı'ya ihanet eden Araplar'ın günümüze kadar sürecek, petrol oyunları ile sömürülecek ve Yahudiler'e karşı onar senelik aralıklarla sürekli savaş kaybedecekleri çileli tarihî gelişmeleri başlayacaktır. ¹⁵⁵ Balfour Bildirisi'ni gerçekleştirmek amacıyla, teşkil edilen bir Yahudi Tugayı, İngilizler'le birlikte Türkler'e karşı savaşmak üzere önce Mısır'a sonra Filistin Cephe-

¹⁵³ Chaim Weizmann, *Trial and Error*, Heppen an Brothers Publishers, New York, 1949, s.208; Stein Leonard, *The Balfour Declaration*, London, 1961, ss.109-110; Walter Hollstein, *Filistin Sorunu, Filistin Sorununun Sosyal Tarihi*, Çev. Cemal Ertuğ, İstanbul, Yücel Yayınları, 1975, s.119; Alfred Katz, *Government and Politics in Contemporary Israel*, Washington, University Press of America Inc, 1980, s.6; Süleyman Kocabaş, *Vaat Edilmiş Toprak, Filistin İçin Mücadele*, Türkiye ve Siyonizm, İstanbul, Vatan Yayınları, 1987, s.216; Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi (A History of The Arab Peoples)* 2.b., Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.373; Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, s.20; Johnson, a.g.e., s.396; Arı, a.g.e., s.300; Winstone, a.g.e., s.409; Aaronsohn, a.g.e., s.15; Cebecioğlu, a.g.e.,s.39; Acar, a.g.e., s.42; Fromkin, a.g.e., s.294; Ertan, a.g.e., s.68.

¹⁵⁴ Kennedy, a.g.e., s.318.

¹⁵⁵ Nicola A.Zadeh, *Syria and Lebanon*, New York, 1957, s.49; Hasan Köni, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'yi Bölme Çabaları," *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, c.I, Ankara, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, 1996, s.82; Hacettepe Üniversitesi, a.g.e., s.121.

si'ne gönderilmiştir.¹⁵⁶ Filistin Cephesi'ndeki muharebeler, Türkler'den başka Osmanlı tebaası olan unsurların hareket tarzlarını da etkilemiştir. Birinci Kanal Harekatı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, 1915'te Ermeniler, 1916'da Araplar isyan etmişlerdir. Birüssebi Muharebesi'nin kaybedilmesinden sonraysa Yahudiler İngilizler'in emrine birlik göndererek, fiilen askerlerimizle savaşmışlardır.¹⁵⁷

İngilizler'in 31 Ekim 1917'de Birüssebi'yi almalarıyla birlikte, 8.Ordunun solunda (doğusunda) açık yan meydana gelmişti. Açık yan, savunma yapan birliklerin çok kritik bir anı olup, en kısa zamanda karşı taarruzla veya geri çekilerek, savunma hattının düzeltilmesini gerektirir. Yıldırım Ordular Grubunun yeterli ihtiyat kuvveti ve zamanı olmadığından, hiçbir hareket tarzı uygulanamamış, Gazze'de savunmada ve sabit olarak beklemek zorunda kalınmıştır. İngilizler'in 21.Kolordusu Gazze Mevzii karşısında tertiplenmiş, 21.Kolordunun 54.Tümeni, 52.Tümenin 156. Tugayı, 97, 100 ve 102. Ağır Topçu Grupları ve 52.Tümen topçusu Gazze taarruzuna katılmıştır. 8.Ordu, batıdan doğuya 22.Kolordu (53 ve 3.Tümenler) ve 20. Kolordu (54 ve 26.Tümenler) birinci hatta, 7.Tümen Beytiya'nun bölgesinde ihtiyatta olarak, Gazze-Teleşseria hattında tertiplenmişti.¹⁵⁸ General Allenby, Gazze Harekatı'nın Türk ihtiyatlarını bu cepheye çekeceğini ve bu suretle asıl yarma taarruzunu yapacak olan 20.Kolordunun görevinin kolaylaşacağını düşünmüştü. 21.Kolordu, 2 Kasım 1917 günü saat yirmi üçe çeğrek kala Ahmet Tepe (Şemsiye Tepesi)-Gazze istikametinde taarruza başladı. Düşman kuvveti bir alay tahmin edilmesine rağmen, gerçekte bir tabur kadardı. Bu mevzide bulunan birlikler, saat yirmi üçte asıl muharebe hattı gerisine çekildi. Düşman daha sonra, Katya ve Biri Abd kesimine taarruz ederek ele geçirmiş, iki adet tankı Üçağaçlar siperlerinde tahrip edilmişti. Sol kanat grubu, düşman baskısı karşısında ikinci hat siperlerine, sağ kanat grubuysa, düşman karşısında fazla zayıf vermiş ve Elmine'nin doğusundaki siperlere çekilmişti. 7.Tümen, 22.Kolordunun emrine verilmiş, iki alayıyla 53.Tümen bölgesinde tıkama yaparak, düşman taarruzu durdurmuştu.¹⁵⁹

Filistin Cephesi'nde, 2 Kasım 1917'de akşama kadar, 3.Kolordu Birüssebi kuzeyine çekilmiş, 22.Kolordu düşman tarafından Gazze'de tespit edil-

¹⁵⁶ Nedim, a.g.e., s.2; Lewis, *Orta Doğu, Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu'nun 2000 Yıllık Tarihi*, s.274; Winstone, a.g.e., s.410; Fromkin, a.g.e., ss.272.

¹⁵⁷ Johnson, a.g.e., ss.399-400.

¹⁵⁸ Bkz. EK-C: Üçüncü Gazze Muharebesi Krokisi. Üçüncü Gazze Muharebesi'nde, İngilizler'in Mısır Kuvvei Seferiye Komutanlığının elinde, 11.000 tüfeği ve 148 topu; Türkler'in ise, 8000 tüfeği ve 116 topu bulunmaktaydı. Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, s.162.

¹⁵⁹ a.g.e., ss.169-170.

miş, 20.Kolordu geniş bir cepheye yayılmış ve Mısır Kuvvei Seferiye Komutanı General Allenby Yıldırım Ordular Grubunun cephesini her yerinden yarma fırsatına sahip olmuştur.¹⁶⁰ Mareşal Falkenhayn, Birüssebi'nin geri alınması için 7.Orduya karşı taarruz emri vermiş, bu amaçla 8.Ordunun ihtiyatı olan 19.Tümen 7.Ordu emrine verilmişti. 7.Ordu İngilizler'in sağ (doğu) kanadına karşı taarruza başlamış, ancak, 3-4 Kasım 1917 gecesi yapılan karşı taarruzlarda, İngilizler işgal ettikleri bölgelerden geri atılamamışlardı.¹⁶¹ Düşman topçusu, 3 Kasım 1917'de saat on yediyi otuz geçeden, 4 Kasım 1917'de saat yediye kadar, 12 saat süreyle Türk mevzilerini sürekli olarak ateş altına almış, siperlerin çoğunluğu tahrip edilmişti. Türk topçu bataryaları da düşman mevzilerine ateş toplaması yapmıştı. İngilizler, taarruzlarını Gazze batısında Akdeniz'de bulunan savaş gemileriyle de desteklemeye başlamışlardı. İngilizler'in kara topçusuna ilaveten yapılan çok etkili deniz topçusu atışları, birliklerimizin savunma gücünü zayıflatmış, moral ve motivasyonlarını çok olumsuz şekilde etkilemiştir.¹⁶²

8.Ordu Komutanı Von Kress Paşa, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mareşal Falkenhayn'ın onayını almak suretiyle, Gazze şehrini ve buradaki mevzileri 4 Kasım 1917'den itibaren boşaltmaya başlamış, 8.Ordunun geri çekilme hareketi 6-7 Kasım 1917 gecesi tamamlanmıştır. İngilizler 7 Kasım 1917'de herhangi bir engelle karşılaşmadan Gazze'yi işgal etmişlerdir. Düşman, Gazze Birüssebi hattını ele geçirerek, Filistin'in güneyinden giriş kapısını açmıştır.¹⁶³ İngilizler'in, 2 Kasım 1917'de başlayan taarruzları, 7

¹⁶⁰ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, s.136.

¹⁶¹ Nedim, a.g.e., ss.66-67.

¹⁶² Mısır Kuvvei Seferiye Komutanı General Allenby 1919 yılında kaleme aldığı hatıralarında, Üçüncü Gazze Muharebesi'ndeki çatışmaları şöyle ifade etmiştir: "*Türkler siperlerinde Çanakkale'de olduğu gibi, güçlü bir dirençle mukavemet gösterdiler. Ele geçirilen esirlerin ifadelerinden, ne pahasına olursa olsun Gazze'yi savunacaklarına dair, emir almış olduklarını öğreniyoruz. Sonraki birkaç gün boyunca Gazze'nin kuzeyinden güneyine uzanan şeritte bulunan Türk birliklerini ağır bombardmana tuttuk. Düşman bazı karşılıklarda bulundu. Özellikle Gazze'deki Türk birliklerinin gücü sarsılmıştı. Deniz gücü çok etkili olmuştu.*" Massey, a.g.e., s.79.

¹⁶³ Karal, a.g.e., c.IX,s.516; Nedim, a.g.e., s.68; Emir, a.g.e., 2002, s.165; Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri,s.139. Gazze'yi savunmakla görevli 8.Ordu Komutanı Von Kress Paşa, Gazze'nin boşaltılmasıyla ilgili olarak şöyle demektedir: "*Düşmanı 7 ve 8.Ordularımızın arasını yarmaktan menetmek için,lazım olan kuvvetlerin hazırlanması,bana bundan böyle yapılması en önde gelen bir vazife görünüyordu.Fakat, bu maksat için lüzumlu olan kuvvetleri serbestleştirmek, ancak, Gazze'nin tahliyesiyle temin edilebilirdi. Bunun için,hiç istemeyerek Gazze'nin tahliye edilmesine müsaade edilmesini Ordular Grubundan ricaya karar vermiştim.*" Kressenstein, a.g.e., s.186. Von Kress Paşanın Gazze'deki birlikleri geri çekme ve tahliye etme gerekçesine katılmak mümkün değildir. Çünkü, Gazze'nin kaybedilmesi, Filistin'in giriş kapısının açılması ve bu cepheye savaşın kaybedilmesi sonucunun başlangıcı olacaktır.

Kasım 1917'de Gazze'nin ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁶⁴ Mısır Kuvvei Seferiye Komutanlığı, Gazze'den çekilen Türk Kuvvetlerini imha etmeyi başaramamışsa da oldukça fazla zayıat verdirerek, Osmanlı Devleti'nin, Filistin Cephesi'nin düşmesini ve Gazze-Kudüs genel istikametinin açılmasını sağlamıştır.¹⁶⁵ Von Kress, 17 Kasım 1917'de Üçüncü Gazze Muharebesi'yle ilgili olarak, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına gönderdiği raporda şöyle yazmıştır: “*Karadan ve denizden günlerce devam eden şiddetli bombardıman nedeniyle savunma kuvvetlerinin pek fazla hırpalanmış olmalarından, bunları takviye etmek veya değiştirmek imkanı da bulunmadığından Gazze'nin boşaltılması zorunluluğu meydana geldi. Ordunun mümkün olduğu kadar uzun süre geride tuttuğu ihtiyatları (16 ve 19.Tümenler) muharebe durumunun gereği olarak sol kanada Birüssebi kuzeyine gönderilmişlerdir. Düşman tarafından 7 Kasım 1917'de ele geçirilmiş olan Gazze'nin en ileri hattındaki görev, plan dahilinde yapılmıştır.*”¹⁶⁶

5. Sonuç

Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri'nde Filistin'i başarıyla savunan 4.Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşanın görevden alınarak, cephe sorumluluğunun yeni kurulan Yıldırım Ordular Grubu komutanlığına atanan Mareşal Falkenhayn'a verilmesinden sonra yapılan Üçüncü Gazze Muharebesi'nde, General Allenby komutasındaki İngiliz Ordusu, 31 Ekim 1917'de Birüssebi, 7 Kasım 1917'de Gazze'yi ele geçirmiş, hem sahil boyunca hem de Telüşşeria'da Filistin Cephesi'ni yarmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1917'de, Enver, Talat ve Ahmet Cemal Paşalara gönderdiği raporda; ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşulları ve Alman komutanların yerine Türk komutanların atanmalarını teklif etmiş, istekleri kabul edilmemiş, adeta Gazze Muharebeleri yenilgisinin koşulları hazırlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Silahlı Kuvvetlerinin en üst kademedeki komutasını Almanlar'a teslim eden Osmanlı yöneticileri bu gerçeği görememiştir.

¹⁶⁴ Christophe Abensour ve diğerleri, *Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi İnsan ve Tarih, Tarih Siyasal Sistemler Düşünce Tarihi Dinler*, İstanbul, Milliyet Yayını, 1993, s.225; Cebecioğlu, a.g.e., s.36; Karal, a.g.e., c.IX, s.516; Lewis, *Orta Doğu, Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu'nun 2000 Yıllık Tarihi*, s.266; Ertan, a.g.e., s.68.

¹⁶⁵ Nedim, a.g.e., s.75. İngiliz kaynaklarına göre: General Allenby'nin Ordusu, Türkler'den 26 subay, 418 er esir almış; 30 subay, 331 er ölü, 94 subay, 1869 er yaralı, 10 subay, 362 er kayıp vermişti. Massey, a.g.e., s.79. Von Kress'e göre: “*Arap İsyanı'nı basturmak, Medine'yi tutmak, aynı zamanda boğazları temin etmek, Filistin'i İngilizler'in tehditkar çok kuvvetli taarruzlarına karşı müdafaa etmek ve bundan başka Bağdat'a karşı büyük ölçüde bir taarruz girişmek için lazım olan askerlerin ve harp malzemesinin teminine Osmanlı Devleti artık muktedir değildir.*” Kressenstein, a.g.e., s.263.

¹⁶⁶ a.g.a., Kls.3712, Dos.15, Fih.1-2.

İngiliz Ordusunun, personel, silah, iaşe, teçhizat, eğitim, moral, istihbarat, taktik örtü aldatma, teknoloji, deniz ve hava üstünlükleri Gazze Muharebeleri'ni kazanmalarında etkili olmuştur. İngiliz Ordusu Sanayi Devrimi vasıtaları olan; uçak, gemi, tren ve tankları kullanarak çoğunlukla insan ve hayvanların hareket kabiliyetine bağlı olan Yıldırım Ordular Grubunu mağlup etmeyi başarmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun, 11 Mart 1917'de kaybedilen Bağdat'ı kurtarma konusundaki kararsızlığı nedeniyle çok zaman kaybetmesi (altı ay), Hicaz, Galiçya, Romanya ve Makedonya'da bulunan birliklerini en önemli tehdit bölgesi olan Gazze'ye zamanında intikal ettirmemesi, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına atadığı Alman Mareşali Falkenhayn'ın Ordu Komutanlarına güven vermemesi, karargahını Alman subaylarından teşkil etmesi, yazışmaların Almanca yapılması ve Araplar üzerinde Alman nüfuzu sağlama çabalarının Türk Komutanları rahatsız etmesi (Falkenhayn ile Ahmet Cemal ve Mustafa Kemal Paşaların çatışması), Falkenhayn'ın Başkomutan Vekili Enver Paşanın emirlerini yerine getirmemesi, çok önemli bir harp prensibi olan Emir ve komuta birliğinin sağlayamaması Gazze'nin kaybına neden olmuştur.

Filistin Cephesi'nde Gazze muharebeleri, Tarım Devrini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'yla, Sanayi Devri bilgi, beceri ve teknolojisine sahip olan İngiltere arasında Medeniyetler (Uygurluklar) çatışması şeklinde cereyan etmiştir. Gazze muharebelerinin kaybedilmesinde; İngilizler'in güç üstünlüklerine ilave olarak, propaganda ve aldatma faaliyetleri, hareket alanının kuzeyinde Ermeniler' in, güneyinde Cihat çağrısına uymayan Araplar'ın isyan etmeleri, Yahudiler'in istihbarat ve bir tugay (üç alaylı) kadar birlik sağlamaları etkili olmuştur. Osmanlı Filistin Cephesi'nde, içte kendi vatandaşlarıyla (Araplar, Yahudiler ve Ermeniler) dışta İtilaf Devletleri'yle savaşmak zorunda kalmıştır. Savaş süresince, Filistin, Ürdün ve Suriye'de tarım üretimi yapılamamış, 1915 ve 1916 yıllarındaki çekirge felaketinden sonra, Anadolu'dan gönderilen yiyecek maddeleri, halkın ve askerlerin bir günlük ihtiyacını bile karşılayamayacak duruma gelmiştir. Yıldırım Ordular Grubunun, ikmal yolları kesilmiş, personelin giyecek ve sağlık hizmetleri sağlanamamış, silah, araç ve gereçlerinin çoğu tahrip olmuş, zayıyatı tamamlanamamış ve muharebe gücü çok zayıflamıştır.

5 Haziran 1916'da başlayan Arap İsyanı'nın, 6 Temmuz 1917'de Filistin'in Kızıldeniz kıyısındaki Akabe Limanı'na ulaşması, Yahudileri'in İngilizlere sağladığı birlik ve istihbarat desteği Gazze'yi savunmamızı olumsuz etkilemiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'ın, Üçüncü Gazze taaruzu başlarken 2 Kasım 1917'de yayınladığı Balfour Bildirisi (Deklarasyonu) ile Filistin'de İsrail Devleti'nin kurulmasının temeli atılmış, daha sonra cereyan edecek olan Arap-İsrail Savaşları ve bugün Gazze'de meydana gelen çatış-

maların ön koşulları hazırlanmıştır. Gazze'nin kaybı, Filistin'in batı kapısının açılmasına, Yafa Kudüs, Nablus, Şeria, Ürdün ve Suriye'nin elden çıkmasına, bu cephede görevli bulunan 4 ve 8.Orduların imha olmasına, 7.Ordunun büyük zayıf vermesine neden olmuş, Mustafa Kemal'in 7.Ordusu, İngiliz ve Arap Ordularını ancak Halep kuzeyinde durdurabilmiş, düşman Anadolu'nun yumuşak karnını tehdit etmeye başlayınca, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı imparatorluğu egemenliğini ve bağımsızlığını da kaybetmiştir. Sonuç olarak, Gazze Muharebeleri Osmanlı'nın tarihe gömülmesinin başlangıcını teşkil etmiştir.

Osmanlı'nın, savaş sonrası, Orta Doğu'daki egemenliğinin sona ermesi, bölge ve dünya barışına olumsuz etkilerde bulunmuştur. Bugün, Suriye, Irak, Mısır, İsrail, Libya ve özellikle Gazze bölgesinde cereyan eden olayların, Osmanlı'nın sona ermesiyle meydana gelen otorite boşluğundan kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Orta Doğu'daki olaylar, geçmişte aynı ırktan (Hami veya Sami) olmalarına rağmen, Araplarla Yahudiler arasında din savaşı şeklinde başlamıştır. Şimdi, Filistin'deki bu savaş, Müslümanlar arasında ırk (Araplar ve Kürtler) ve mezhep (Sünni, Şii ve Alevi) savaşına dönüşmüştür. Gelecekte bu savaşın, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasında "Medeniyetler Çatışması"na dönüşme ihtimalinin olduğu düşünülmelidir. İşte, Gazze'nin kaybı ile başlayan Filistin, Suriye, Irak ve Lübnan'ın elden çıkması ile Adana'ya dayanan Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Cephesi'ndeki muharebeler, Anadolu'nun da işgalinin ön koşullarını hazırlamıştır. Mustafa Kemal'in liderliğinde başlatılan Milli Mücadele Misak-ı Milli sınırları içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamıştır. Türkiye'nin, Mustafa Kemal'in düşüncesine uygun olarak, "Yurta Barış, Dünyada Barış" politikasını sürdürmesinin, bölge ve dünya barışına olumlu katkılarda bulunmasının, ülkemizin çıkarlarına en uygun hareket tarzı olduğu kıymetlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- 1. Başbakanlık Arşivi*
- 2. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi*
- 3. Genelkurmay (Gnkur.) ATASE Başkanlığı Arşivi*

Kitaplar ve Makaleler

Aaronsohn Alexander, *Türk Ordusuyla Filistin'de*, Çev.Necmettin Alkan, İstanbul, Selis Kitaplar Yayıncılık, 2003.

- Abensour Christophe ve diğeri, *Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi İnsan ve Tarih, Tarih Siyasal Sistemler Düşünce Tarihi Dinler*, İstanbul, Milliyet Yayını, 1993.
- Acar İrfan C., *Lübnan ve Filistin Sorunu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Arı Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997.
- Armaoğlu Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 2 cilt, 1914-1995, 12. b., İstanbul, Ankara, Alkım Yayınevi, 2000.
- Armstrong, H.C., *Bozkurt, Kemal Atatürk'ün Yaşamı*, 5. b., Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Arba Yayınları, 1997.
- Atatürk, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (ATTB)*, c.IV, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, TTK Basımevi, 1991.
- Atay Falih Rıfki, *Zeytin Dağı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- _____, *Çankaya*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2004.
- Atay Falih Rıfki ve Mahmut Soydan, *Atatürk'ün Anıları*, 1917-1919, Ankara, Olgaç Matbaası, 1982.
- Aydemir Şevket Süreyya, *Tek Adam*, 22. b., c.I, 1881-1919, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963 (2004).
- _____, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, 1914-1922, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1972.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, (1916- 1922), Ankara, 2003.
- Bayur Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, 1914-1918 Genel Savaşı, *Bunların Siyasal Tepkileri*, Ankara, TTK Yayını 1957.
- _____, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.4, 1914-1918 Genel Savaşı, *Savaşın Sonu*, Ankara, TTK Yayını, 1967.
- Belen Fahri, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, 1917 Yılı Hareketleri, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1966.
- Cebecioğlu Güngör, *Atatürk ve Güney Cephelerimiz*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1991.
- Cemal Behçet, *Cemal Paşa, Hatıralar*, İstanbul, Selek Yayınları, 1959.
- Çankaya Necati, *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*, Ankara, Tifduruk Matbaası, 1995.
- Çetiner Yılmaz, *Son Padişah Vahdettin*, 2. b., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993.

- Danişmend İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.IV, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1955.
- Doğruer Sedat, *Yıldırımın Akıbeti*, İstanbul, Askeri Basımevi, 1927.
- Hüseyin Hüsni Emir (Erkilet), *Yıldırım*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 2002.
- Eroğlu Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı, Ankara, Savaş Yayını, 1990.
- Ertan Temuçin Faik, *Başlangıcından Günümüze, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, Siyasal kitabevi, 2011.
- Fromkin David, *Barışa Son Veren Barış (A Peace To End All Peace), Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, Çev.Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Yayınları, 1994.
- Gnkur ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.VI, *Hicaz, Asir, Yemen Cephele ve Libya Harekatı*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978.
- _____, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.1, *Sina-Filistin Cephesi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1979.
- _____, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1986.
- Gülmez Nurettin, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1999.
- Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyeleri, *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Editör Fatma Acun, 10.b., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2009.
- Hollstein Walter, *Filistin Sorunu, Filistin Sorununun Sosyal Tarihi*, Çev.Cemal Ertuğ, İstanbul, Yücel Yayını, 1975.
- Hourani Albert, *Arap Halkları Tarihi (A History of The Arab Peoples)* 2.b., Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Johnson Paul, *Yahudi Tarihi*, Çev. Filiz Orman, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2000.
- Kodaman Bayram, *Türkler-Ermeniler ve Avrupa, (Les Turcs-Les Armeniens et L'Europe, Turks-Armanians and Europe)*, İsparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.IX, *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, 1908-1918, Ankara, TTK Yayınları, 1996.
- Katz Alfred, *Government and Politics, in Contemporary İsrail*, Washington D.C., University Press of America Inc, 1980.

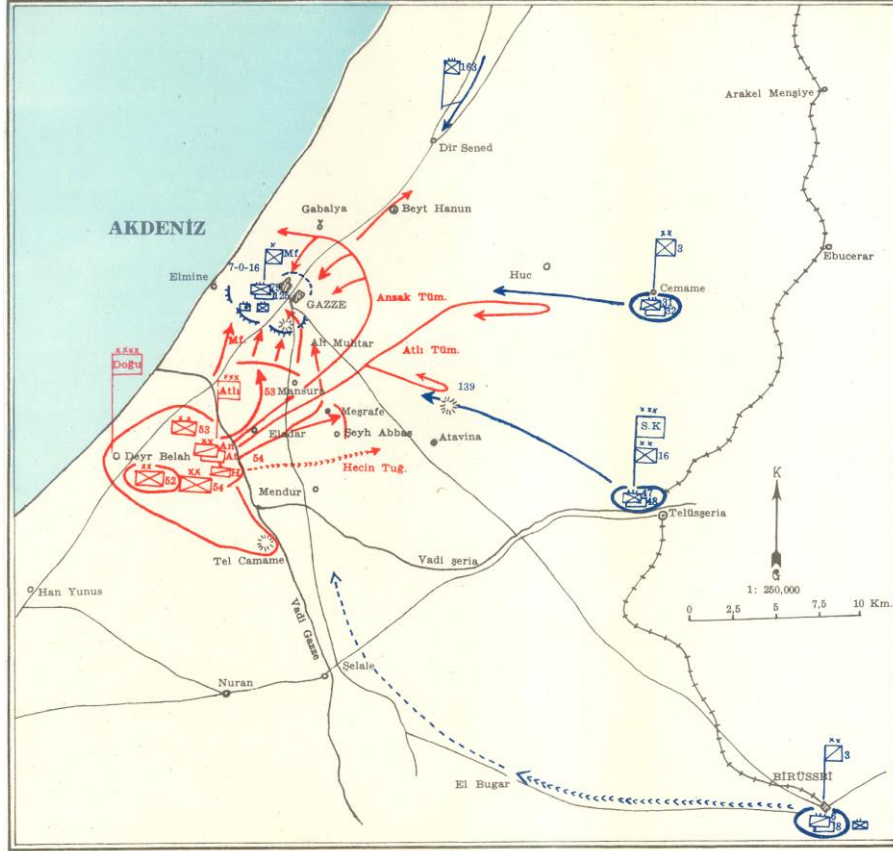
- Kennedy Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, Çev. Birtane Karanakçı, 7.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.
- Kocabaş Süleyman, *Vaat Edilmiş Toprak, Filistin İçin Mücadele, Türkiye-Siyonizm*, İstanbul, Vatan Yayını, 1987.
- Köni Hasan, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'yi Bölme Çabaları," *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, c.I, Ankara, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, 1996.
- Kressenstein Baron Kress Von, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalı'na*, Çev. Mazhar Besim Özalpsan, İstanbul, Askeri Matbaa, 1943.
- Kutay Cemal, *Ardında Kalanlar*, İstanbul, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi Basımevi, 1988.
- Kültür Bakanlığı, *Atatürk'ün Milli dış Politikası, Milli Mücadele Dönemine Ait Yüz Belge*, c.I, 1919-1923, Ankara, 1972.
- Kürkçüoğlu Ömer, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- Lawrence T.E., *Seven Pillars of Wisdom (Bilgelik Yedi Temel Direği)*, London, Jonathan Cape, 1935.
- Leonard Stein, *The Balfour Declaration*, London, 1961.
- Lewis Bernard, *Orta Doğu, Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu'nun 2000 yıllık Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, 2.b., İstanbul, Sabah Yayınları, 1999.
- Massey W.T., *How Jerusalem Was Won, Being The Record of Allenby's Campaign in Palestine*, London, Constable and Company Ltd., 1919.
- Nedim Şükrü Mahmut, *Filistin Savaşı, 1914-1918*, Çev. Abdullah Es, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1995.
- Ortaylı İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, Kaynak Yayını, 1983.
- Özçelik Ayfer, "Ali Fuat Cebesoy Hayatı ve Faaliyetleri," Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1989.
- Sanders Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, 1968.
- Selek Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, 2 cilt, 4.b., İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968.
- _____, *İsmet İnönü, Hatıralar*, c.I, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.
- Serez Naci, *T.E.Lawrence ve Arap İsyanı*, Ankara, Arkın Kitabevi, 1965.
- Sertoğlu Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.VI, İstanbul, Güven Yayınevi, 1972.

- Shaw J.Stanford, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.II, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, E Yayınları, 1983.
- Sonyel Salahi Ramazan,“*Albay T.E.Lavrence,Haşimi Arapları'nı,Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı?*” Türk Tarih Kurumu (TTK) Dergisi,Belleten,(Nisan 1987) c.LI, Sayı: 199.
- Tansel Selahattin, *Modros'tan Mudanya'ya Kadar*, 4 cilt, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Tezer Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, 3.b.,Ankara, TTK Yayınları,1995.
- Tuncer Hüner,*19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri,1814-1914*, Ankara, Ümüt Yayıncılık,2000.
- Tuncoku A. Mete, ve diğerleri, *Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları,2001.
- Turan Refik, ve diğerleri, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999.
- Üçok Çoşkun,*Siyasal Tarih*, 1789-1950, 5.b., Ankara, Türk Matbaası, 1961.
- Vakit, *Hatıralar ve Vesikalar, Cemal Paşanın Hatıratı Üzerine Tetkikler*, İstanbul, “Vakit” Gazetesi'nin Forma Halinde Tefrikası (Kısmı),1933.
- Vatikiotis P.J., *The History of Egypt*, 2.b., Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1980.
- Volkan Vamik D., ve Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*, Ankara, Bağlam Yayınları, 1998.
- Weizmann Chaim, *Trial and Error, Heppen and Brothers Publishers*, New York, 1949.
- Winstone H.V.F., *Orta Doğu Serüveni, 1898-1926 Yılları Arasında Orta Doğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü*, Çev. Fuad Davudoğlu, İstanbul, Risale Yayınevi, 1999.

BİRİNCİ GAZZE MUHAREBESİ (26-27 MART 1917)

EK-A

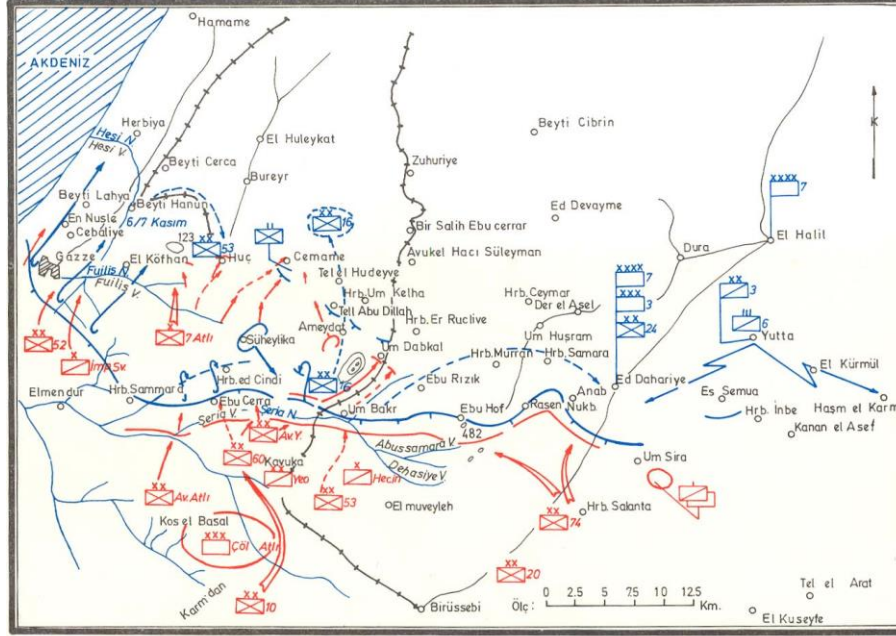

Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, C.IV, Kroki: 24.

ÜÇÜNCÜ GAZZE MUHAREBESİ (1-11 KASIM 1917)

EK-C

Gnkur.ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, Kroki:11.